

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Преиспитивања	
Вања Станишић	
<i>Наша азбука и њена графичка норма . .</i>	<i>1</i>
Осветљавања	
Рада Стијовић	
<i>У њућим цијелама или у њућој кожи? .</i>	<i>9</i>
Дејан Милорадов	
<i>О једном хидрониму – Шаранка</i>	<i>13</i>
Душко Витас	
<i>Рачунари – сѣвари или бића (и њо</i> <i>инѣлиѣнѣина)?</i>	<i>16</i>
Пратимо новости	
Марина Шафер	
<i>The players are ready: Да ли ѣермини</i> <i>моћу бићѣ (цѣле) речѣнице / исказѣ? . .</i>	<i>25</i>
Мали саветѣ	<i>34</i>
<i>Одлуке Одбора за сѣандардѣзацију</i> <i>срѣскоѣ јѣзѣика</i>	<i>37</i>
<i>Повѣље Маѣице срѣске за неѣовање</i> <i>срѣске јѣзѣичке кулѣуре</i>	<i>41</i>
Писци о јѣзѣику	<i>55</i>

УРЕДНИЦИ
Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО
Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др НАТАША ВУЛОВИЋ ЕМОНТС
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1

Телефон: 021/420-199, лок. 265

Издавач: Матица српска

Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунајко

Коректор
Таијана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице
Оскар Шћефан

Компјутерски слог
Владимир Вајић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
[www.maticasrpska.org.rs/jezik danas](http://www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas)
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

ПРЕИСПИТИВАЊА

Вања Сџаниџић

НАША АЗБУКА И ЊЕНА ГРАФИЧКА НОРМА

Пре тридесетак година појавила се била књига *Наша азбука и њене нормe* академика Митра Пешикана,¹ прва и досад једина таква студија о нашем писму, која је, упркос намени и очекивањима аутора, попут комете само пролетела нашим небом, не оставивши за собом практично никакав траг. Овом приликом хтели бисмо да подсетимо на неке драгоцене поруке те књиге, која, колико нам је познато, остаје усамљен, ако не и јединствен осврт на дато питање у оквири читавога графичког простора који пише ћирилицом.

Кључне речи: азбука, графичка норма, графичке варијанте.

Ћирилица је међународно писмо, али за разлику од свих осталих савремених међународних писама (латиница, арапско и кинеско писмо), једино ово писмо нема строго утврђену графичку структуру. Ту, разуме се, није реч о постојању одређених националних графема намењених за поједине језике, јер то имају сва међународна писма (особени знаци у многим латиничким писменостима, у персијском арапском писму и у јапанском канџију – кинеском писму у јапанској варијанти). Посреди је претварање појединих варијантних облика истих знакова у националне разлике, чиме се угрожава међународни карактер датог писма, а такав случај имамо управо у ћирилици. Уочивши тај проблем, Митар Пешикан је друго поглавље књиге под називом *Типолошке нормe ћирилице* започео речима „Раније су се обликовањем

¹ Пешикан 1993.

писма за јавну употребу бавиле само специјализоване куће и службе, професионални графичари, а сада је велики број људи без потребних графичких, ликовних и културолошких знања у прилици да моделује писмо за јавну употребу. То намеће потребу графичке норме, која би помогла да оно што се обликује буде функционално погодно, ликовно складно и културолошки логично и аутентично” (37).

Варијантни облици истих знакова постоје такође у свим међународним писмима. У латиници су такви алографи могли да буду искоришћени како за стварање специјалних знакова међународне фонетске транскрипције, тако и националних графема приликом латинизације нових чланова западнога културнога комонвелта. Све ове варијанте по правилу потичу из рукописног типа писма. Такви су нпр. „прецртано z” [z] (коришћено је било као графичко решење у појединим средњоазијским језицима у Совјетском Савезу приликом њихове латинизације 20-их година), „репато z” [ʒ] (које је у међународном фонетском алфabetу [IPA] постало графема за звучни палатоалвеоларни сибилант, тј. *жс*), „овално v [v]” (ознака за уснено-зубни апроксимант), док је рукописна варијанта сугласника g [g] у том алфabetу данас постала основни знак за тај задњонепчани преградни сугласник.

Истог су порекла и варијантни знаци у ћирилици, нарочито у курзиву. Али, за разлику од латинице, ми ту данас имамо галиматијас углавном неуспелих имитација. Као што је познато, савремена ћирилица знатан део своје графичке норме дугује управо латиници, пошто је кроз реформу Петра Великог ћирилица коначно и трајно објединила свој графички облик с латиницом. Петрова грађанска ћирилица била је графички пандан вестернизацији руске културе, све до имена и западног положаја његове нове престонице. У свим сегментима, како у одећи и архитектури, тако и у писму, то је било преношење и пресађивање готових западних облика и модела. Што се писма тиче, посредни је била холандска антиква с додацима из скорописа – рускога пословног писма XVII века, тамо где није све могло да се реши само латиницом (нпр. за слова Б, Г, Д, Ж, Л итд.). Као што је већ било истицано, Петрова грађанска ћирилица из прве фазе његове реформе из 1708. године показала се пренагљено латиноидном, тако да је у коначној верзији 1710. године Петар Велики одступио од знатног броја својих првобитних графичких решења. Иако је укидање црквенословенске ћирилице и стварање ове „пародије на латиницу” било засновано више на произвољној и неприкосновеној вољи монарха, него на некаквој реалној друштвеној потреби,² то ће имати далекосежне последице по графички облик ћирилице (трајно ће усмерити будућа графичка решења), упркос томе што је она у каснијем времену знатно дорађена и усавршена.

² Ефимов 1994, 2001; уп. такође Якубовский 2009: 392–393. Све је то још 1854. препознао Јован Стерија Поповић у своме *Даворју* (доступно у дигиталној библиотеци Матице српске).

АБВГДЕЖЗИКЛ
МНОПРСТУФ
ХЦЧШЩЪЫЬ
ѢЮЯӨ
абвгдежзиклмно
пстуфхцчшщъы
ѣ ю я ө

У вези с графичким обједињавањем ћирилице с латиницом појавио се проблем двозначности појединих слова, који је у сукобу с разликовном функцијом као „темељним задатком писма као система” (Пешикан 1993: 60). Очигледно, аутору грађанске ћирилице било је важније да укрсти и обједини ћирилицу с латиницом, него да очува њену графичку оригиналност, која је одликовала црквенословенску ћирилицу. Као што је то још 1748. отворено рекао Василиј Тредиаковски, велики западњак и поборник Петрове реформе, „Нова руска азбука мора, што је могуће више, да својим изгледом личи на латинско, а не на грчко писмо, будући да је управо ради тог циља она и била саздана и уведена у употребу од стране Петра I”.³ Непожељна веза с грчким писмом, коју је исти Тредиаковски погрдно окарактерисао као „гречествовање по славенски”,⁴ огледа се и у избору таквог решења из скорописа као што је Н, које намеће неизворну и неприродну опозицију словенског писма и према грчком писму и према латиници.

За разлику и од грчког писма и од латинице, савремена ћирилица изворно не разликује велика и мала слова. Како је истакао М. Пешикан (52), ту одлику ћирилице можемо оцењивати као недостатак (претерана геометризованост словних фигура), или као предност (стилска уједначеност великих и малих слова) – „али је она готова чињеница, која се више не може мењати”. Као што је познато, још током средњег века и у грчком и у латинском писму основним типом писма постала је минускула, која је потом допуњена знацима из

³ Уп. Станишић 2018: 305.

⁴ Такође Станишић 2018: 304.

ЛЛ ФФ вв гг
 дд жж зз ии йй
 йй кк лл нн пп
 тт фф цц чч
 шш щщ ъъ њњ

унцијале (капитале), чиме је настала актуелна подела на велика и мала слова, тј. *верзал* (мајускула или унцијала) и *курени* (минускула). Одговарајући стилови у ћирилицы, (полу)устав и скоропис (који типолошки одговарају латинској семиунцијали и курзиву као млађој развојној фази минускуле) живели су још увек одвојеним животом, када је аутор грађанске ћирилице покушао да од ћириличног скорописа направи

попуне за курент у новом писму на основи латинице.

Међу примерима покушаја копирања разлике између верзала и курента, каква постоји у латиници, пада у очи произвољно решење Петра I да мала латиничка слова **g**, **n**, **m** употреби као латиноидну имитацију облика ћириличких скорописних *г*, *п*, *т*, чиме је упадљиво нарушио поменуту разликовну функцију писма. У ћирилицы је двозначност ових слова крајње спорна и непотребна, те се зато стиче утисак да Петру I и није био циљ реформа ћирилице, већ – како је то разоткрио Тредиаковски – стварање услова за каснији коначан прелазак на латиницу. Иако је император у коначној верзији своје реформе из 1710. напустио таква накарадна решења, она су се, као што је познато, ипак задржала у касније формираном ћириличком курзиву. И док у нормалу, по Пешикановим речима (6), „нема више места нормативним интервенцијама”, у ћириличком курзиву још увек постоје варијантна

решења. Притом, Пешиканова се тврдња односи на међународни ћирилички стандард, а не и на савремену бугарску варијанту, насталу 70-их година XX века у бугарској типографији, у којој се неко досетио да ово латиноидно раздвајање верзала и курента у нормалу (Кедиџаг) из прве фазе Петрове реформе назове „бугарском ћирилицом”, чиме је у суштини започело разбијање заједничке, интернационалне структуре ћирилице. Па ипак, ова бугарска варијанта услед своје еклектичке природе није погодна за сложенију употребу и не представља праву алтернативу међународном ћириличком нормалу.⁵

	Russian
Regular	б г д п т
Italic	б г д п т
	Serb
	including Macedonian, Bosnian and Montenegrin
Regular	б г д п т
Italic	б г д п т
	Bulgarian
Regular	б г г н м
Italic	б г г н м

⁵ С техничке стране, ова тзв. *буларска ћирилица* оцењена је иначе од стране стручњака за графички дизајн као неприродна и вештачка латинизација ћириличног курента (уп. Кольцова 2012: 108–109).

Двозначност и варијантност појединих слова, као што је речено, главни је проблем међународне ћирилице само у курзиву. Митар Пешикан је тим поводом изнео следећи „нормативни закључак” (61): „латиноидна курзивна слова у ћирилици немају ликовних, али имају функционалних недостатака, тј. смањену разликовну способност у односу на нормал... и стилски је не погодна висока концентрација латиноидних слова, јер зна створити утисак преосмишљене и прераспоређене латинице, а не посебног писма. Зато је, кад имамо на избору варијанте без стилских недостатака, боље дати предност диференцијалној варијанти, ослобођеној двосмислености у односу на латиницу”. Међутим, та се напомена не односи на одговарајућа дводелна курзивна слова – с одвојеном пречкицом изнад фигуре (исто тако позајмљена слова у туђој функцији: ћирилично **и**, **ш**, као и латиничко **i**) – која се у српској средини пропагирају као национална графичка варијанта курзивних **п**, **т**, **г**. Поводом тих курзивних слова (имитација рукописних облика, од којих већина, као и у бугарском случају, није искључиво српска), Пешикан је изјавио следеће (61–62): „Дводелност, наиме, одудара од општег правила данашње ћирилице” – да су сва слова једноделна и да нема надредних дијакритика (осим тачке над иначе латиничним *j*). „Тежња једноделности слова јасно се испојила и у историјској ћирилици. У ова три слова пречкица се никад не одваја, ни у брзопису”. Добро је познато да су ова „псеудосрпска” слова двозначна у самој ћирилици и да у текстовима лингвистичког садржаја онемогућавају правилно разумевање и разликовање акцентованих примера. Као и у бугарском случају и ова имитативна дводелна слова најмање су проблематична у маркираној и околиној примени. То нису довољни разлози, како закључује Пешикан (62), „да слова с пречкицом искључимо из норме, али јесу да им не дајемо предност над другим варијантама”.

Која нам то варијанта преостаје ако су и петровска имитација латинице и „псеудосрпска” имитација рукописнога курзива подједнако двозначне, историјски немотивисане и неаутентичне? Митар Пешикан то питање није оставио без одговора. Посреди је најмање коришћена и скоро напуштена варијанта међународне ћирилице у којој се уместо рогобатних решења за курзивно **т** налази грецизирајућа варијанта надахнута грчким обликом тога слова, која ефектно решава све поменуте недостатке: укида двозначност, историјски је мотивисана и аутентична. У Пешиканово време она се у нашој средини још увек сретала у издањима Матице српске, пре свега у *Лейтхойсу*, тако да је он ту варијанту под називом *ЛМС* препоручио као најуспелију и као њену текстуалну илустрацију дао једну песму Десанке Максимовић објављену у самом *Лейтхойсу* (54, 66) с напоменом да „није задатак ове обраде да оцени достигнућа у резovima писма, него да оцени колико су у адаптацији ћирилице тим резovima поштоване њене типолошке одлике у погледу функционалности и аутентичности” (62–63).

(•) ЛМС

а б в г д $\mathfrak{h}_3$ е ж з и
А Б В Г Д *Б Е Ж З И

ј κ_2 л љ м н њ о п р
Ј К Л Љ М Н Њ О П Р

с т $\mathfrak{h}$ у ϕ_2 х ц ч $\mathfrak{c}$ ш
С Т *Б У₂ Ф Х Ц Ч $\mathfrak{c}$ Ш

*Пролази човек шумом, ко по парку,
рукује се редом са гранама жбуња,
чуна коров око шибља које куња,
нежно подиже са стазе шишарку.*

*Радује се свакоме новоме изданку
старога стабла. И све му се чини
да је стигао у госте родбини
према којој се љубав осећа жарка.*

Поменута слова нису и једина проблематична графичка решења којима се нуди некакав „српски” национални статус. Њих је био уочио већ Пешикан и посветио им дужну пажњу. Насупрот основном неутралном облику малог б чији се „калпак нормално наслања на леви лук” (69), варијанту с наслоном на десни лук, која се практично не разликује од грчке *gelyie* [$\mathfrak{b}_2$], каква се најпре појавила у фонту гарамонд да бисмо је данас незванично сретали као (псеудо)српску варијанту, Пешикан је оправдано препознао као неумесну, неаутентичну и неприкладну за ширу употребу.

Б $\mathfrak{b}_1$
 $\mathfrak{b}_2$ Б₃
 $\mathfrak{b}_1$ $\mathfrak{b}_2$

Код свих осталих слова проблематичне варијанте постоје само у курзиву. Што се тиче слова г, Пешикан је препоручио његову основну, *вијугасту* варијанту $\mathfrak{g}_1$, која „нема типолошких сметњи; не можемо, наиме, сматрати недостатком што се облик удаљио од изворног (то је случај и с мање-више целим грчким и латинским минускулом, који није умањио квалитет писма)” (70). Овом данас основном облику курзивнога г Пешикан је као равноправно добро решење додао и архаичнију варијанту $\mathfrak{g}_3$ која је одликовала рани скоропис XVI века (а која се данас може срести само у понеком фонту упадљиво наглашених архаичних и аутентичних облика). Раније поменуту имитативну варијанту с пречкицом $\mathfrak{g}_2$ Пешикан је оставио у функционално маркираној примени, док је из норме сасвим искључио вијугасту варијантну $\mathfrak{g}_4$ с пречкицом и то објаснио на следећи начин: „сама вијуга генетски садржи у себи пречкицу, јер је настала на тај начин што се писала најпре пречкица, па се потез сувраћао на стубић и даље удесно продужавао везаном границом; кад се све то заоблило, добили смо вијугасто г, које је довољно маркирано, па му не треба додавати оптерећујућу пречкицу”.

$\mathfrak{g}_1$ $\bar{\mathfrak{g}}_2$
 $\mathfrak{g}_3$ $\bar{\mathfrak{g}}_4$

Док су обе варијанте слова д у нормалу данас равноправне (како млађе квадратно Д, тако и старије троугласто Д, које чува везу с грчком верзалном *gelyiom*), дотле је у курзиву препоручљива само основна варијанта $\mathfrak{d}_1$ „с

горњим продужетком” (71) – историјски мотивисана и данас графички аутентична, за разлику од варијанте d_2 која, као што је већ речено, није ништа друго до латиничко **g** као неуспела имитација рукописнога ћириличног **д**.

d_1, g_2

Иако слово **и** данас нема никаквих варијанти, његов је облик у курзиву имитативан и двозначан – то је латиничко курзивно **и** као имитација ћириличнога рукописног **и**. Зато је Пешикан оправдано закључио како би било боље „да се диференцираност према латиници, својствена ћириличком **и** у нормалу, пренесе и у курзив” (74). Како изгледа, сам је предложио да се курзив допуни архаизирајућом варијантом **и₂**, којој би он дао и предност над основним обликом. Такво решење, колико нам је познато, у списку допунских варијанти данас има нпр. нова верзија фонта Ладога, традиционална антиква архаизирајућих облика типографске компаније Паратајп (ParaType).

и₁ и₂

Све постојеће курзивне варијанте слова **п** имају недостатака. И основни облик међународне ћирилице **п₁**, исто као и „псеудосрпска” варијанта с пречкицом (**п₂**, **п₄**) имитативни су и двозначни (курзивно латиничко **п** у првом случају, курзивно ћирилично **п** у другом с дијакритиком која га претвара у акценовано **п** с дужином). Зато је Пешикан предложио опет архаизирајућу (норми практично непознату) варијанту **п₃** надахнуту грчким **πι** (78), коју је ипак имао прилике да види у једном издању Бернштејнове Упоредне граматике словенских језика (Москва 1960).

**п, ӣ₂
пп₃ӣ₄**

Готово иста је ситуација и са словом **т**, с том разликом што је његова грецизирајућа варијанта **т₁**, упркос реткој употреби, ипак саставни део азбучне норме. За разлику од **ње**, како истиче Пешикан, „две троне варијанте (**т₂**, **т₃**), које имају мотивске аналогije у ликовима курзивног **п**, понављају и њихове типолошке минусе (двосмислену латиноидност и дводелност), а уз то повећавају удео широких слова, којима је ћирилица прилично оптерећена... Како је **т** врло фреквентно слово (најчешће од свих широких), замена широке варијанте једноногом осетно у овом погледу доприноси растерећењу и рационализацији писма. Зато јасну типолошку предност има лик **т₁**, те је штета што типографске гарнитуре обично немају ову варијанту” (79).

т₁ т₂ ӣ₃

На основу свега реченог, логично следи предложени избор слова која испуњавају већ поменуте услове: укидају двозначност и двосмисленост, чувају културолошку мотивисаност и аутентичност овога писма и тако спречавају распад и рушење његовог међународног статуса. Графичка решења која испуњавају дате услове спонтано и природно обнављају везе с грчким писмом, неоправдано и тенденциозно запостављеним и занемареним кореном

словенске азбуке. Предложена графичка решења, која је Митар Пешикан назвао „академским писмом” (116–117), он није ограничио само на вуковску ћирилицу него их је допунио (ради специјалне примене) и старим знацима наслеђеним од ученика Солунске браће до данас и образложио то следећим речима: „Права хуманистичка култура на српском језичком простору, и не само српском, тражи да образован човек, било чиме се бавио, уме разазнати староћирилски натпис или запис и да може с разумевањем прочитати стари текст, ако је писан језиком блиским данашњем” (114).⁶

Л и т е р а т у р а :

- Ефимов 1994: В. В. Ефимов. „Великий петровский перелом: Драматическая история кириллицы.” *Да! Русский журнал для дизайнеров-графиков*: № 0, 26–30. [ОЕ(-)РІб, Интерактивный журнал о шрифтах, 1997, № 4].
- Ефимов 2001: В. В. Ефимов. „Кириллица. Очерк развития кириллического шрифта.” *Шрифтовые технологии. Описание и инструментариум*. Москва (ред. В. П. Каров).
- Королькова 2012: А. Королькова. *Живая типографика*. Москва: „Іпїех шакеї”.
- Пешикан 1993: М. Пешикан. *Наша азбука и њене нормe*. Београд: Вукова задужбина – Политика – Завод за уџбенике.
- Станишић 2018: В. Станишић. „Ортографија и револуција – судбина руске ћирилице у реформаторским пројектима XX века.” *Српски језик XXIII*: 303–313.
- Якубовский 2009: А. Э. Якубовский. „Петровская реформа кириллического письма.” *Культурное наследие России и перспективы мирового социокультурного развития*. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Екатеринбург, 27–29. февраля 2008 г. Часть II. Екатеринбург: 391–398.

Вања Станишић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

vanjast61@gmail.com

⁶ Доста говори, у том смислу, чињеница да се у руским ћириличким гарнитурама тек однедавно појављују и грчко писмо и стари „дореформски” знаци. Како изгледа, ово освешћивање иде спонтано и без сарадње с филолозима и палеографима, па у оквиру тих старих знакова руски типографи сада намећу и нека сепаратна решења, локалне историјске варијанте непознате словенском ћириличком југу, као што је позно руско рукописно **Ѣ** (*ѣ*), уместо свима добро познатог (и Пешикановог) **Ѣ**, које заслужује да има статус основне варијанте тога слова.

ОСВЕТЉАВАЊА

Рага Сџијовић

У ТУЋИМ ЦИПЕЛАМА ИЛИ У ТУЋОЈ КОЖИ?

Познато је да знати један језик значи знати и како из њега преносити устаљене изразе, фразеологизме или пословице. Овакви вишечерни спојеви се из других језика не преводе буквално, већ се за њих траже еквиваленти у српском језику. Изрази, фраземе и пословице представљају акумулирано искуство и мудрост једног народа. Они садрже у себи представе о начину живота људи, о окружењу, појавама, о животним ситуацијама.¹ Зато се некада у њима исте животне ситуације и појаве исказују на другачији начин или само са различитим лексичким компонентама, док им је значење исто. На пример, српској пословици „Где је много бабица ту је дете килаво”, којом се жели рећи да се рђаво заврши посао у који се многи умешају, одговара енглеска пословица „Too many cooks spoil the broth” – „Што је више куварато је гора чорба”. Наше: „Ко рано рани, две среће граби” Руси ће исказати речима: „Кто рано устаёт, тому Бог даёт” – „Ко рано устаје, томе Бог даје”, а Енглези: „The early bird catches the worm” – „Птица која порани ухватиће црва”. Нашој пословици „Први се мачићи у воду бацају” одговара руска:

¹ Према речима Наде Милошевић Ђорђевић пословица је „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији” (РКТ 1986: 584), а према З. Бојовић оне представљају „израз својеврсне народне филозофије, постале су мера за човеков доживљај спољашњег и унутрашњег света и односа према свему што га окружује” (према ТСП 2024: 18).

„Первый блин комом” – „Прва палачинка испадне грудва”. Пандан српским пословицама: „Ивер не пада далеко од кладе” и „Куд ће крушка него под крушку” у руском је: „Яблоко от яблони недалеко падает” – „Јабука не пада далеко од дрвета јабуке”, као и у енглеском: „The apple doesn’t fall far from the tree” и у немачком „Der Apffel felt nicht weit vom Baum”. Последња пословица је интернационална, постоји у многим језицима, централна лексема је компонента „јабука”, док је то у српском језику „крушка”.²

Буквални преводи су некада неразумљиви, некада не одговарају нашем животном искуству, традицији и нашим обичајима, а некада су и комични. То може да илуструје пример из филма „Ватромет таштине”, у коме је енглески идиом *call someone names* преведен са ’звали су ме именом’, уместо са ’вређали су ме, ружно су говорили о мени’, како је требало. У филму „Злочин столећа” енглеско *straight from the horse’s mouth* преведено је са ’право из уста коња’, а требало је са ’из прве руке, из поузданог извора’ (Ковачевић 2016: 16).³

Оваквог буквалног превођења и преузимања готових израза све је више, и то не само у филмовима, серијама и сл., у којима је то одраз незнања преводиоца, већ и у свакодневном говору, где је несумњиво реч о помодарству. У последње време нарочито често се користе српском језику несвојствени изрази *на крају дана*, *биџи* (*хогаџи*) *у нечијим цицелама* и *биџи нечија шоља чаја*.

Први израз је превод енглеског израза *at the end of the day*, који се често среће у језику медија, али и ван њега. Наводимо неке од бројних примера забележених у српским корпусима:

„Шта то *на крају дана* значи? Па да ће држава значајно да ’пукне’”; „Сада смо више сазнали и о неким лошим странама Оскарове личности, што је нормално, јер је *он на крају дана* само човек”; „И *на крају дана*, ко то плаћа? Грађанин, порески обвезник”; „Мислим да *на крају дана*, макар у овом тренутку, не би требали да будемо превише критични према Министарству

² Неке пословице и изреке су заједничке, интернационалне, бележе се у многим језицима, што је често условљено њиховим пореклом из истог извора (античког стваралаштва, библијског текста и др. старих списа) или припадношћу заједничком ареалу (ТСП 2024: 32). Такав пример јесте и пословица античког порекла „Без муке нема науке”, која у руском језику гласи: „Без труда не вытащишь и рыбку из пруда”, у енглеском: „No pain, no gain”, а забележена је у латинском језику: „Labor omnia vincit”. Таква је веома стара пословица античког порекла: „Што пожњеш, оно ћеш и пожњети” која се налази и у библијском тексту, посредством кога је и раширена у бројне друге језике: „Не варајте се: Бог се не да обмањивати; јер што човек посије оно ће и пожњети” (Нови завјет, Посланица св. апостола Павла Галатима, 6, 7, превод Светог архијерејског синода СПЦ) (ТСП 2024: 35). Пословица се у готово истоветном облику као у српском јавља у енглеском језику: „You reap what you sow”, у руском: „Что посеешь, то и пожнеш” и немачком: „Was du säst, wirst du ernten”. Пословица у том облику и са истим значењем постоји и у турском језику: „Herkes ektiğini biçer” (ТСП 2024: 35).

³ Поред ових у КОВАЧЕВИЋ 2016 наведени су и бројни други примери буквалних превода енглеских пословица и идиома, махом у нашим филмовима и серијама.

спољних послова”; „Нас *на крају дана* као купца апсолутно не интересује са које стране ће Гаспром тај гас да проведе Србији”; „Ја сам [Марк Закенберг] покренуо Фејсбук и *на крају дана* ја сам одговоран за све што се тамо догађа”; „Грађани Србије *на крају дана* треба да добију одговор на то”; „Грађани од тога истеривања мака на крај неће имати ништа *на крају дана*”; „Проблем је у томе што је на том Споразуму и потпис ЕУ, што они морају, *на крају дана* да обезбеде да се Бриселски споразум у потпуности имплементира” (СРПКОР 2021). „*На крају дана*, сада знамо са киме се дружи”; „*На крају дана*, чему све ако се не радујете том једном осмеху и загрљају”; „*На крају дана*, важно је само какав сте утисак оставили на друге” (PDRS).

Лексема *дан* је компонента бројних наших израза и пословица (*дани су му (јој и сл.) избројани, нема смрти без судњења дана, свако чудо за три дана, дан за даном, како који дан, неки дан, ових дана; није сваки дан Божић, јојутру се дан јознаје* итд.). Конструкција *на крају дана* користи се искључиво да означи свршетак дана. У наведеним примерима, јасно се види, не ради се ни о каквом свршетку дана, већ је реч о ситуацијама у којима бисмо ми рекли ‘на крају крајева’, ‘у крајњој линији’, ‘најзад’, како треба преводити и енглески израз *at the end of the day* када се за то укаже потреба.

Израз *бити (хогаћи) у нечијим ципелама* јесте буквалан превод енглеског *to be in someone's shoes*, што значи ‘бити у одређеној ситуацији, положају’ и одговара нашем изразу ‘бити у нечијој кожи’. Наводимо неке од примера из медија (који су већином извештавања са школских манифестација, књижевних вечери и сл.):

„Већ 16 година Филип се креће помоћу инвалидских колица, јер му је са свега четири године дијагностификован тумор на кичми. *Живот у Филиповим ципелама* није нимало лак” (М канал, РТВ Параћин, 28. 10. 2019); „У циљу превенције сваког облика насиља, у Београду је основано Удружење жртава насиља, чија је председница иницирала скуп назван ‘Покушај да *хогац* у мојим ципелама’. Уметници су покушали *да хогају* у њеним или његовим ципелама и да бритком речју опомену друштво” (Al Jazeera Balkans, 21. 11. 2019); „Чланови Ученичког парламента и Вршњачког тима школе су одржали дискусију на тему *Хогај у мојим ципелама*. Разматрано је колики је удео емпатије у међувршњачким односима и колико је важно да је сви негујемо” (Новости, 26. 5. 2023); „На литерарном конкурс ученици 7. и 8. разреда су писали на тему *Хогај у мојим ципелама*” (https://osdis.edu.rs>dokumenta_razlicito_nije_lose_vec_drugacije); „Представљен зборник радова ‘Покушај да *ходаш* у мојим ципелама’” (Блиц, 19. 9. 2024); „Да је *У мојим ципелама*, он би ово искористио као уцену” (Данас, СРПКОР 2021).

Изрека *ѿо није моја шоља чаја* јесте буквалан превод енглеског *it is not my cup of tea*: „Филм ми се није допао, *није моја шоља чаја*”; „Виктор Орбан свакако *није моја шоља чаја*” (Danas); „Популарност – *није ѿо моја шоља чаја*”; „Ни једна ни друга (књига) нису лоше. Барнс просто има боље књиге, а Газивода само *није моја шоља чаја*” (СрпКор 2021). „Овај дан тако *није моја шоља чаја*”; „Добро она пева и слатка је, али *није моја шоља чаја*”; „Супер-хероји никад нису били *моја шоља чаја*” (PDRS).

Свакодневно поподневно испијање чаја традиционално није обичај нашег народа, па шоља чаја није могла имати такав значај, ни мотивациону слику у народној свести да би постала део корпуса наших пословица и изрека. Код нас постоји еквивалентна изрека „Ни мој лов, ни мој зец” (НПосл.), мада није фреквентна нити довољно позната. У зависности од контекста и ситуације, ми бисмо то могли изразити и колокацијама – *ѿо није мој сѿишл*, *није мој жанр*, *није мој ѿиш*, *ѿо није ѿо мојој вољи* (*ѿо мом укусу*), *ѿо није за мене* и сл.

Додајмо на крају и то да лексикографски извори бележе мноштво израза и пословица са речју *кожа* у нашем језику (*увући се ѿод кожу*, *бери кожу* на *ѿиљак*, *ограѿи некоме кожу*, *биѿи крвав ѿод кожом*, *искочиѿи из коже*, *из ове коже се не може* итд.), са речју *чај* или синтагмом *шоља чаја* немамо ниједан, а са *ѿиѿеле* се бележе један израз и једна изрека: *ускочиѿи у ѿиѿеле* и *ноћа личка*, а *ѿиѿела бечка*.

Л и т е р а т у р а :

- ТСП 2024: Марија Ђинђић, Наташа Вуловић Емонтс. *Турско-српски речник ѿословица и изрека*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Институт за српски језик САНУ.
- KOVAČEVIĆ 2016: Živorad Kovačević. *Lažni prijatelji u engleskom jeziku : zamke doslovnog prevođenja*. Beograd: Albatros plus.
- RKT 1986: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit.

И з в о р и :

- НПосл.: Вук Стеф. Карацић. *Српске народне ѿословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*. Београд: Нолит, 1972.
- СрпКор 2021: *Електронски корѿус српског језика*. Друштво за језичке ресурсе и технологије, Београд (аутори Душко Витас и Ранка Станковић).
- PDRS: *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*. Институт за српски језик САНУ, Београд. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>

Рада Стијовић
Институт за српски језик САНУ
stijovic@yahoo.com

О ЈЕДНОМ ХИДРОНИМУ – ШАРАНКА*

Кроз заселак Понир¹ на Влашићу, травничког села Витовља, тече понорница *Шаранка*. Овај већи поток сакупља воду с околних крашких брда и протиче кроз пространу пашњачку висораван – на којој су видљиви остаци понирског хана – да би пред једним узвишењем, где су се налазиле старе куће Понира, „увирао”, тј. понирао у земљу, избијао пре старог пута Турбе – Скендер Вакуф (данас Кнежево), прелазио пут и нешто даље опет нестајао у земљи пре густе шуме. Сав пашњачки предео уз поток назива се такође *Шаранка*. Аустроугарска војна карта из XIX века (период 1869–1887) бележи хидроним *Шаранка* у Пониру („Šaranka p.”).² Чешки геолог Беджих Кацер (Bedřich /Friedrich/ Katzer) у својој књизи о фосилном угљу у Босни и Херцеговини 1918. године помиње поток Шаранку у Пониру код Витовља (KATZER 1918: 308–309), те каже да се на десној обали Шаранке у профилу корита виде насlage угља. На ово се настављају истраживања српског геолога Тихомира Јакшића: „У првој групи угљеноносних лежишта [...] главно је оно код Понира [...] и заузима простор скоро од Хана Понира до више моста на Шаранки” (Јакшић 1927: 22). Даље се даје детаљан опис крајолика, који је видљив и дан-данас: „Захваљујући потоку Шаранки, која понире скоро на самој ивици ове увале, отворен је природни профил овога лежишта на неколико места дуж целог њеног тока. Испод самога моста на Шаранки, преко кога пролази стари турски пут Турбе-Скендер-Вакуф, засечена десна обала потока показује положај у коме се налазе слојићи мркога угља. Издаци се појављују у десној обали, која је на неким местима висока до 4 м., док је лева скоро свуда у висини воде” (Јакшић 1927: 23). Управо изнад ове увале, где Шаранка „увире” у земљу, налазила се породична кућа Илије Јаковљевића (1945). У јуну 2025. године он ми је причао како је повремено вода избијала у кући коју је био направио његов отац. Свуда око Шаранке, према његовим речима, некада је било много поскока. Симо Костреш (1939) из Витовља саопштио ми је да он мужјака поскока назива *шаран*, а женку

* Овај рад преузет је из рукописа монографије *Шарџан (ни)је шарен*, која се тренутно израђује у оквиру пројекта Матице српске *Байрахолошко-херцеголошки речник српскога језика*.

¹ Лексема *понир* представља поствербал од прасл. корена *per-*. Становништво ових области потиче с икавског Купреса, те се њиховим померањем нешто северније овај ојконим јекавизирао, односно постао је тзв. псеудојекавизам – *Понијер*. Овако га називају само старији становници Понира.

² В. <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=160%2C166&bbox=1940965.394765896%2C5517017.54098051%2C1944940.1202367253%2C5518634.661860168>

шаренка, док су Илији ови називи непознати. Све ово може указивати на две веома значајне појединости. Прво, женка поскока се на том простору некада називала *шаранка*, по којој је можда и назван поток. Није искључено да је за тамошње становнике Шаранка била река а не поток, те је због тога добила име женског рода, попут *Шараница* (река код Лесковца; извор у сврљишком крају; река на обронцима Риле у Бугарској итд.) или паралеле *Шаранка* (упитни /картографски/³ синоним за Шаранску реку у косовском Поморављу). Уп. још и *Шаранов њојок* (код Трстеника), *Шарански њојок* (код манастира Увца / у Пчињи), али и *Шаранска река* (у косовском Поморављу). Друго, временом је створен опозит према новијем хидрониму *Шаранка* нестајањем старијег херпетонима *шаран*, те је (као у многим дијалекатским зонама српског језика) почетак *шара* прешао у *шаре* – *шаренка*, повезивањем шарâ поскока са семантиком лексеме *шаран*.

На топографској карти ЈНА из седамдесетих година XX века овај водени ток уписан је као *Слијейи њојок*, што указује на његову специфичну одлику понирања. Географ Крешимир Папић у то време исто га тако назива у својој монографији о родном Травнику, наглашавајући да овај топоним упућује на крашки рељеф, иако је Влашић прекривен шумском и травном вегетацијом (Папић 1975: 49). Затим аутор даје детаљнији опис овог потока: „Врло изразити примјер крашке хидрографије је заступљен у крајњем сјеверозападном дијелу заравни, у близини насеља Горње и Доње Витовље. Тамошњи се кратки поток с врло карактеристичним именом Слијепи Поток, последије 5–6 км површинског отјецања, губи у понору низводно од насеља Понир! Иначе се на заравни налази више врела с мање или више сталном количином воде, али од великог значаја за влашићко сточарство” (Папић 1975: 50). Илија Ј. такође ми је потврдио да се Шаранка назива још и *Слијейи њојок*, али да је овај први назив знатно старији. Народ махом данас употребљава топоним *Шаранка* да означи зараван коју захвата овај поток пре свог првог понирања. Након избијања потока пре макадамског пута и проласка испод новијег моста Шаранка благо завија ка шуми, испред које наново нестаје у близини Илијине нове куће.

Понир се налази ван зоне миграторних кретања из источне Херцеговине, оне струје која је насељавала околину Теслића и Котор Вароша после XVI века, где је највише забележен херпетоним *шаран*, уз покоју потврду за изворно *шарѿан*. Будући да данашње становништво Витовља потиче с Купреса⁴

³ В. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/21906/view/?pg=6&bbox=57%2C-3219%-2C1132%2C-2632>, лист 7.

⁴ Занимљиво је да Симо Костреш (1939), који је јекавац, у свом говору употребљава искључиво облик *guga* (а не *heg*) када прича о очевом оцу. Његов отац такође се звао Симо, док му се син исто зове Симо (1970). Има много православног живља на Купресу који су изразити икавци: Вуковско, Равно, средње и јужно Ливањско поље (Цала–Драгановић 1994: 354).

и Далматинске Загоре (Поповић 1934: 116), остаје нејасно да ли је ова лексема у Витовље „пристигла” преко оближњег Кнежева, у чијој сам околини код православних јекаваца прибележио ту реч (Борак, Бокани, Рађићи, Видово Врело итд.), или су пак икавци полазних области у свом говору њу познавали одраније. Одговор на ова питања можда би се могао пронаћи истраживањем западне Херцеговине, околине Купреса, Ливна, Дувна, па и Гламоча итд., заправо највише оних зона које су у српској дијалектологији означене као штокавске икавске, тј. простора између западне Херцеговине и Босанске крајине.

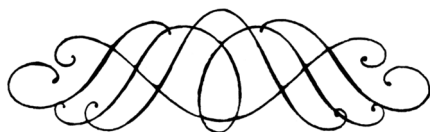
Извори и литература:

- ЈАКШИЋ 1927: Тихомир Јакшић. „Прилог познавању угљоносних терена Босне.” *Геолошки анали Балканскога полуострва* књ. 9: 19–26.
- ПАПИЋ 1975: Крешимир Папић. *Травник њаг и реија*. Травник: Завичајни музеј Травник.
- ПОПОВИЋ 1934: Љуб. Поповић. „Живот травничких сељака (први део).” *Српски књижевни гласник* књ. XLIII, бр. 2: 109–125.

*

KATZER 1918: Friedrich Katzer. *Die Fossilen Kohlen Bosniens und der Hercegovina*. Wien, 1918.

Дејан Милорадов
Матица српска, Нови Сад
dmiloradov@maticasrpska.org.rs

РАЧУНАРИ – СТВАРИ ИЛИ БИЋА (И ТО ИНТЕЛИГЕНТНА)?

1. Уводна напомена

Рачунар је, без сумње, једна ствар. Ако се ослонимо на дефиницију одреднице *сѣвар* у РСЈ, која каже да је *сѣвар*, у основном значењу, *све неживо шѣто материјално, физички ѣосѣоји, ѣредмеѣ*, онда се, не улазећи у функције које обавља, може рећи да рачунар јесте *сѣвар, ѣредмеѣ, сѣрава* (у чијој се дефиницији у речнику користи одредница *ѣредмеѣ*), *аѣараѣ* (чија се дефиниција ослања на дефиницију *сѣрава*), *уређај* (који се у дефиницији позива на значење речи *аѣараѣ*)... Али за разлику од других ствари, неживих, које физички постоје, попут воза или авиона, кашике или тањира, у говору о рачунарима јављају се и друкчије представе које му дају обележја бића и које, поврх свега, има надљудске моћи. Намера нам је да у овом тексту покажемо како је кроз језик, ова ствар – *рачунар* – добила својства бића и поодавно постала уважени члан људског друштва. Сетимо се да га је 1982. часопис *Тајм* прогласио за *личносѣ ѣодине*¹, док је 2006. иста почаст додељена људској заједници за сарадњу са рачунарима². А ова „личност” превазилази у многим својим особинама људе и добија својства митског бића када се пореди са људским моћима.

2. Рачунар као ствар

Која својства рачунара су учинила ову ствар тако значајном?

Рачунар се, пре свега, може описати као машина, уређај (дакле, *сѣвар*), која врши трансформацију информација (сведених на податке) из једног облика у други. Где год је могуће прецизно описати поступак трансформације, рачунар ће наћи своје место и бити успешнији и надмашити човека. Ове трансформације се одвијају према алгоритмима енкодираним кроз (рачунарске) програме, који су махом људско дело и представљају често примере врхунске људске домишљатости. На овај начин се заправо преко програма на рачунаре преноси део човекових способности у управљању и уређивању информација, а корисник пристаје на покоравање захтевима које рачунар (преко програма) поставља пред њега. Програми настоје да буду предусретљиви према кориснику, али никако по цену да одступе од енкодираног процеса трансформације.

¹ https://sr.wikipedia.org/wiki/Лични_рачунар

² Личност 2006. године је људски колектив који учествује у обогаћивању интернета преко Википедије и других страна за повезивање садржаја (наравно, посредством рачунара).

Улога коју је рачунар добио у савременом свету несумњива је последица чињенице да се можемо поуздати у резултате његовог рада. Ако резултат жељене трансформације садржи случајно неку „грешку”³, онда она потиче из описа задате трансформације (дакле људска је), а не из брљивости машине.

Састављање програма (или *програмирање*) који покрећу рачунаре јесте делатност математичке природе. Између програма и теорема постоји тесна веза: форма програма је, у врло поједностављеном облику, следећа: ако се на улазу налазе одређени подаци, онда програм треба да их трансформише у *жељене* излазне податке, а ова трансформација има начелно форму математичког доказа. Оно што разликује програме од доказа теорема је то што се, пре свега због своје комплексности, не доказују као теореме, већ се испробавају (или *тестирају*) да би се утврдило да раде оно што се од њих очекује. Уз довољно исцрпно тестирање, евентуалне грешке ће *најчешће* бити пронађене, али не увек.

С обзиром на овакву природу програма, поставља се питање о поузданости програмерског рада или, општије, да ли је могуће програмирање из занатске вештине превести у строгу науку (каква је математика). Резултат таквог процеса би био да се у програме можемо поуздати са истом оном извесношћу са којом се прихватају математички резултати. Како је то поодавно приметио Едсгер Дејкстра⁴, холандски математичар и једно од најзначајнијих имена у историји програмирања, данашње стање у програмирању подсећа на стање астрономије пре појаве Коперника, Галилеја и Њутна. Њихова дела су одвојила астрономску науку од псеудонаучне астрологије. Како би се добили поуздани програми, био би потребан коперникански обрт који ће искључити из програмирања поступке који немају снагу теорема. Али овакав захтев превазилазе нарасле потребе за програмима због сложености и тежине оваквог задатка, па се ослањамо на њихову ваљаност без обзира на потенцијалне грешке⁵.

Поред поверења које имамо у његов рад, рачунар добија своју улогу у савременом друштву због својих могућности складиштења баснословне количине података, која по обиму превазилази садржаје свих постојећих библиотека и архива. Треба имати на уму да је оно што се пре пола века сматрало великом количином података, данас занемарљиво мало према количини која се смешта у рачунарска спремишта. Поређења ради, корпус Елтек^{6,7} садржи око 50 милиона бајтова или 20 милиона пута мање (!!!) од дневне

³ Правдање облика „рачунар је погрешно” значи заправо да је погрешно онај (човек) који је описивао жељену трансформацију.

⁴ <https://www.cs.utexas.edu/~EWD/index06xx.html>

⁵ На пример, свако ажурирање оперативног система или појединих програма најчешће исправља пропусте (обично грешке) који су били присутни у претходној верзији.

⁶ Корпус Елтек садржи избор од 100 српских романа објављених по први пут у периоду између 1840. и 1920. године.

⁷ <https://infoteka.bg.ac.rs/ojs/index.php/Infoteka/issue/view/21>

производње садржаја на Фејсбуку, а у односу на укупну количину података на вебу представља занемарљиву количину. Поред тога, брзина којом ће ове информације бити складиштене, трансформисане, претраживане... обезбеђује му надмоћ над човеком у бројним пословима. Када се томе дода и могућност да рачунари комуницирају међу собом, почиње да се назире зашто се и како ова ствар уселила у свакодневни живот.

Физички облик рачунара се током деценија мењао, па се рачунар (као ствар) не може описати својим изгледом. Наиме, оно што се види као рачунар, представља „одело”, које му омогућава да се нађе у људском друштву. Његови битни делови – *процесор* и *меморија* – обично су скривени од погледа обичног корисника, а временом су постали тако мајушни да се могу наћи било где – у „одевену” рачунару или у ма ком другом уређају попут телевизора или мобилног телефона, најчешће невидљиви људском оку.

За разлику од *машина* (или ствари) из индустријске револуције, које су увећавале људске физичке моћи, рачунар је *ствар* која се дубоко уплела у међуљудску комуникацију и чини основу онога што се назива *информационо друштво*. Различите дефиниције информационог друштва (као новог облика друштва) настоје да уопште природу промена коју су рачунари донели, па нагласак стављају на стварање и дистрибуцију информација као основни процес у таквом друштву, док суштинска улога рачунара у његовом успостављању остаје прикривена. А јасно је да се без рачунара такво друштво не може успоставити: информационе и комуникационе технологије су незамисливе без рачунара. С друге стране, информационо друштво⁸, у блиској вези са концептом *друштва знања*, подразумева тачност генерисаних и дистрибуираних информација, али у одсуству механизма њихове провере, као узгредни ефекат, шире се и дезинформације⁹, које разарају жељене позитивне ефекте информатизације. Штавише, насупрот свеопштем ентузијазму о благодетима које су рачунари донели савременом друштву, јављају се већ дуго и гласови који оспоравају позитивну природу процеса информатизације (нпр., Делез, Ж., Гатари, Ф.: *Шта је филозофија?*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1995, стр. 16).

3. Рачунар као биће

На који начин је једна ствар, каква је рачунар, добијала атрибуте бића?

У раним извештајима о рачунарима користио се израз *електронски мозак*¹⁰ уместо рачунар или компјутер. О овом сведочи, на пример, одредница

⁸ Можда је боље назвати га *информатизовано друштво*.

⁹ Нпр. Берк, Питер: *Глобална историја незнања*, Геополитика, Београд, 2024.

¹⁰ *Електронски мозак* је био термин који је претходио термину *вештачка интелигенција*, али је у овом примеру синоним за *рачунар*.

мозак у Речнику САНУ. Један од примера који је тамо наведен јесте: „У доба атомских подморница, спутњика и електронских мозгова нико више не верује у чуда” (*Полиџика*, 1958. година). Јасно је да ствар не може бити мозак, али је слика о сличности са човеком ту била почела да се гради.

То није било једино поређење са живим бићима. Од самих почетака, информатичка терминологија обилује антропоморфизмима што се, изгледа, дугује творцу архитектуре савремених рачунара Џону фон Нојману. Са рачунаром се комуницира *језиком*, што наводи на помисао да између људских и програмских језика постоји непосредна веза. Међутим, програмски језици су строго формализовани језици, намењени прецизном описивању трансформације над подацима и не могу се научити на исти начин као људски језици. Осим тога, у овим језицима не постоје проблеми који би били предмет лингвистичког изучавања, нпр., они немају развијену морфологију, речник им је строго одређен и ограничен, скромна синтакса је контекстно слободна¹¹, а нема ни говора, на пример, о њиховој социолингвистичкој димензији. С друге стране, два програмера који се не познају и не говоре исти људски језик, али познају исти програмски језик, неће имати проблем у споразумевању.

Поред *језика*, међу основним терминима у говору о рачунарима јесте и *меморија*, коју у овом значењу бележи и РСЈ: у основном значењу, *меморија* је *способност задржавања, чувања у свесћи онога што је доживљено, сазнајно, научено; памћење, сећање*. Као друго значење наведен је технички (информатички) термин са значењем: *трајно или привремено компјутерско, електронско складиште података који се обрађују и програма за њихову обраду*. Ако се упореде описи ова два значења одреднице *меморија*, јасно је да рачунарска *меморија* нема својства која су приписана меморији у основном значењу: нема у њој ни доживљеног, ни сазнатог, ни наученог (чак ни код вештачке интелигенције), ни сећања, а нема ни заборављеног!

Предмети у које је уграђен рачунар данас често прате придеви *интелигентан* или *паметан*, па се јављају *паметна* или *интелигентна зграда* (кућа), *паметан* или *интелигентан ауто*(мобил), *паметна ауто-зграда*, *паметан сајт*, па чак и *паметан фрижидер*.¹² Посебно место међу опамећеним стварима заузима *паметни телефон* као резултат еволуције мобилних телефона.¹³ Памет ствари овде долази од рачунара који је у њима прикривен. Пример који показује да су у перцепцији обичног корисника рачунар и мобилни

¹¹ Ноам Чомски је тврдио да енглески језик не припада класи контекстно слободних језика.

¹² Ови примери су потврђени на корпусима савременог српског језика СрпКор 2013 и СрпКор 2021. У корпусу СрпКор 2013 се *паметан сајт* не јавља, али се појављује у СрпКор 2021 65 пута: <https://jerteh.rs/wp-content/uploads/2023/01/Jerteh-SrpKor2021-i-dodaciRanka.pdf>

¹³ Занимљиво је да је у примерима из корпуса телефон паметан, али никада интелигентан.

телефон ипак различите ствари налазимо у корпусу СрпКор 2021: *електронско фактурисање... моју обављајући њиме електронских уређаја, њиме компјутера, њиме телефона и слично...* Наиме, нема паметног телефона у који није уграђен рачунар у неком облику.

Видимо из ових примера да се уграђивањем рачунара неинтелигентна (глупа?) ствар може учинити паметном (!) или, следећи антропоморфну терминологију, рачунар може да удахне памет у неживе предмете.¹⁴

Занимљив појам је и *предусретљивост* рачунара, који описује информатички систем који ће лако разумети и користити и особа без икаквог знања о рачунарима. Енглески термин *user friendly* (*пријатељски наклонен кориснику*) јасно показује ову језичку варку: рачунар није једна практична ствар, већ пријатељ који ће понудити свакојаке услуге неупућеном кориснику. На овај начин је од корисника прикривен стварни процес који се одвија у машини и ствара илузија о добронамерном бићу које решава проблеме. У рано доба информатике, корисник без информатичких знања морао је пронаћи посредника (програмера) који ће му омогућити да употреби рачунар. Предусретљивост је довела до промене улоге програмера: он више није посредник између корисника и рачунара, већ произвођач апликација које ће корисник изабрати према својим потребама. Ова промена је, на пример, налик односу који постоји између одеће скројене по мери и конфекцијске одеће. Избор ове друге смањује и време и трошак избора новог одела, али по цену да неки детаљ не буде уткан у њега. На пример, једна једноставна функција у обради листа речи, као што је сортирање у антилексикографском поретку, није уграђена у популарне алате који могу да сортирају према уобичајеном лексикографском поретку. Још једна последица рачунарске предусретљивости јесте то што се њоме прикривено врши стандардизација понашања корисника: највећи број корисника прихвата програмске алате такве какви су, са њиховим ограничењима, и не слуги да би могли имати и друге могућности.

На основу ових неколико примера можемо се запитати шта је то што користи *језик* у комуникацији, има добру *меморију*, *њиме* је и *предусретљиво*. Тешко да бисмо у одговору замислили *ствар*, а не неко *биће*, и то људско. А у облику паметног телефона, рачунар је постао нераздвојни пратилац великог броја људи, нераздвојни пријатељ. Сведочанства о патњама оних који су лишени свог телефона говоре да није реч само о губитку једне ствари, већ о много озбиљнијем емотивном потресу.

¹⁴ У издању из 1973. америчког речника *Webster's New Collegiate Dictionary* ће се, као треће значење придава *интелигентан*, наћи опис *биће способно да изврши неку од функција рачунара!* У актуелном издању овог речника на вебу се као треће значење наводи да је интелигентан – вођен или контролисан рачунаром.

4. Рачунар као законодавац

Посао програмера је да састављају (и одржавају), самостално или у групи, програме који покрећу рачунаре. Овај посао, понекада банално једноставан, а понекада изузетно сложен и креативан, формализује неку од људских активности, скраћујући време, труд и трошак који би били потребни да се он обави без рачунара. У предговору зборнику необичног наслова *Лейоша је наци ђосао*¹⁵, посвећеном Дејсктри о његовом шездесетом рођендану, уредници наводе његов текст у коме, између осталог, он описује посао информатичара речима:... *када ђрејознамо борбу ђројив хаоса, нерета и несавлагане сложеносји као један од ђлавних изазова у информатјици, морамо ђпризнаји да је „лејоша наци ђосао”*.

Наведени фрагмент даје посредно једну необичну дефиницију информатике као дисциплине која се бави уношењем реда у (свеопшти информациони) хаос, задатак божански по својој природи. Ред се, јасно је, уводи посредством програма који описују законитости одређене активности. Овако уведени ред најчешће је резултат детаљног проучавања корисничких потреба и навика, тако да корисник не примећује да је пристао да се подвргне информатичком закону. Овакви закони, с обзиром на начин увођења, преносе програмерске визије реда на рачунар који се даље стара о његовој примени.

Као један од безбројних примера оваквог поступка може се узети уређење које су у обраду текста донели процесори текста. За разлику од класичног начина бележења текста на папиру помоћу оловке или писаће машине, у процесорима текста је унос текста у рачунар одвојен од његовог отискивања на папиру. Штавише, унети текст не мора никада добити папирну верзију. Поред погодности у уносу и уређивању текста (нпр. расположиве словне гарнитуре или кориговање текста), текст у електронском облику се може преносити без штампе кроз мрежу, по целој планети или представљати грађу за документалистичке базе или архиве, итд. Последице су вишеструке: нека поштена људска занимања, као што су дактилографи или словослагачи, скоро су нестала. Дубља промена је што су процесори текста наметнули законе у припреми рукописа: на веб-страницама издавача су упутства како припремити текст у одређеном процесору текста уместо некадашњих (често недовољно прецизних) правила о припреми рукописа (нпр. назнаке за курзив или промену словне гарнитуре). Овај процес показује како је једна слабо уређена област темељно уређена и у потпуности подвргнута информатичким законима. Но, поред свих добити које су на овај начин остварене, остаје чињеница да се ови закони не могу ни изиграти, ни променити.

¹⁵ Feijen, W. H. J. et al.: *Beauty Is Our Business*, Texts and Monographs in Computer Science, Springer-Verlag, 1990.

Уз све погодности које носи обрада текста, извесна правила се не могу уградити у овакве процесоре. Као пример погледајмо у *Правойису* из 1993. (Пешикан и др. стр. 316), препоруку о увлачењу почетног реда пасуса: „У машинском писању ред се нормално увлачи за пет словних места, а у књи-гама око четири типична словна места”. Ако занемаримо неодређеност при-дева *нормално* и *типично* у овом контексту, овај савет се односи (и приме-њује) на унос текста писаће машине или у класичном слагању текста. Мере од *око четири* или *пет словних места* данас немају смисла: величина словних места зависи од величине словне гарнитуре (или фонта) и његове пропор-ционалности. У овој препоруци је занемарена и улога (хоризонталног) табу-латора који постоји на писаћим машинама, а чија се величина изражава мерама за дужину (нпр. у сантиметрима или типографским тачкама).

Пренос прописаног начина понашања на рачунар елиминише оне који нису у стању да прихвате овакву промену. Овај феномен, познат као *дигитална ба-ријера*¹⁶, искључује део популације из сервиса који су доступни једино преко рачунара, обично одређених друштвених група (нпр. неписмени) или стари-јих генерација. Овај тренд постаје, између осталог, болно видљив када доми-нантан или једини начин плаћања буде плаћање електронском картицом уместо готовим новцем (као што се показало током пандемије вируса корона). У ситуацијама у којима је приступ одређеном сервису омогућен једино путем веб-апликације (као што је то случај са подношењем захтева за већину виза за путовање у иностранство), корисника може обузети осећај потпуне беспомоћ-ности, јер, мимо опција које нуди апликација, нема никакве могућности да ступи у контакт са одговорним (људским) особљем ради додатних објашњења.¹⁷

5. Вештачка интелигенција

Вештачка интелигенција, са својим узлетом последњих година, предста-вља у извесном смилу ново име за рачунаре. Наиме, уместо о рачунару, у ши-рокој популацији се говори да је вештачка интелигенција (или неки посебан агент заснован на овој технологији) рекла, урадила, закључила, смислила, решила... Као што раније корисник код рачунара који нису опремљени ве-штачком интелигенцијом није видео улогу програмера који је енкодирео начин понашања машине, тако се и данас у најширем кругу корисника не види да је реч о једном начину експлоатације баснословних количина агре-гираних података на рачунарима који, захваљујући програмерској вештини¹⁸, доносе често запањујуће резултате.

¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_divide

¹⁷ На страници <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-ulazak-pravila-balkan-ees-etias/33-093098.html> наводи се да грешка, приликом попуњавања формулара, каква је замена слова О цифром 0 која може довести до одбијања захтева.

¹⁸ На пример, власник компаније Мета је 14. јула 2025. најавио да ће на свом новом пројекту вештачке интелигенције радити „најелитнији тим са највећим бројем талената у целој инду-

Начин на који се вештачка интелигенција појављује у областима које су до јуче биле резервисане само за човека, нови је корак у претварању рачунара као ствари у рачунар као биће.

Поменимо само примене у научним истраживањима где се овом технологијом остварују за кратко време резултати за које би истраживачу био потребан вишемесечни рад. Недавни експеримент са решавањем тешких математичких проблема¹⁹ показао је да вештачка интелигенција може да реши проблеме који су на нивоу теме достојне за докторску дисертацију. Штавише, поставља се све чешће питање ауторства у научним радовима и начина на који ће бити описан допринос вештачке интелигенције. Али овакве примене воде, поред својих позитивних ефеката, све чешће и у преваре и злоупотребе, доводећи у питање и саме основе начина на који настаје и евалуира се научни рад.²⁰

Залазећи чак и у домене који су до јуче били неприкосновено људски, рачунар се, захваљујући технологијама вештачке интелигенције, јавља као релевантан саговорник и партнер. Између ентузијазма, понекад претераног, овим технологијама јављају се и зебње и оспоравња овог новог учесника у друштвеном животу.²¹ Каква год да буде судбина ове технологије, она ће у будућности свакако мењати значења тако основних појмова као што је биће или интелигенција.

Ако покушамо да применимо речничке дефиниције појмова *интелигенција* и *интелигентан* на нову врсту рачунарског понашања, онда се лако сагледава проблем који је донела ова (опет антропоморфна) терминологија. У РСЈ *интелигенција* је у основном значењу *способност брзо схватања и разумевања, умна обдареност, бистрина, разум*. У истом речнику се као друго значење наводи *образовани, учени људи, интелектуалци*, док је придев *интелигентан* замена за *уман, ђамешан, бистар, ђроницљив; који одражава општроумност, интелигенцију*. Ако се занемари машинска природа програма вештачке интелигенције, онда они показују сва ова својства у свом раду. Ту и тамо они још увек направе понеку грешку, али тек то је сасвим људски.

6. Уместо закључка

Видели смо да су рачунари постали свеприсутни и невидљиви, да им је поверено да уређују информациони хаос и да ће они који се не подвргну ње-

стрији” како би изградили „суперинтелигенцију” (према https://www.lemonde.fr/pixels/article/2025/07/14/meta-va-investir-des-centaines-de-milliards-de-dollars-supplementaires-dans-des-infrastructures-d-intelligence-artificielle_6621212_4408996.html?search-type=classic&ise_click_rank=1).

¹⁹ <https://www.scientificamerican.com/article/inside-the-secret-meeting-where-mathematicians-struggled-to-outsmart-ai/>

²⁰ <https://www.academ-ai.info/mission.html>

²¹ На пример, <https://thereader.mitpress.mit.edu/noam-chomsky-and-andrea-moro-on-the-limits-of-our-comprehension/>

говима законима, бити маргинализовани или искључени из друштва. Ова својства дају овој справи моћ која превазилази у многим доменима људске моћи и доводи у питање опстанак основних институција традиционалне организације друштва. На пример, већ данас се велики део учесника у процесу образовања ослања на агенте вештачке интелигенције: некадашњи однос између професора и ученика је добио још једног учесника. Какви се међусобни односи граде у овом троуглу још увек није јасно, али некадашње поверење између професора и ученика је озбиљно нарушено. Може ли агент вештачке интелигенције да настави свој *живоћ* без ученика и професора? И када ће му они постати досадни, незанимљиви или сувишни?

Фиђи Симо, нова извршна директорка компаније OpenAI, у свом недавно објављеном блогу²², поред осталих добити које доноси вештачка интелигенција, наводи и емоционалну подршку корисницима: „У сржи филозофије и религије је идеја самоспознаје: да бисмо постали оно што желимо да будемо, морамо разумети ко смо. Ако вештачка интелигенција може помоћи људима да заиста разумеју себе, то би могао бити један од највећих дарова које бисмо икада могли добити”.²³ Оваква филозофска и религиозна очекивања од вештачке интелигенције стављају рачунаре у средиште једног новог света чије је обресе још увек тешко наслутити. Рачунар кроз овакву улогу добија својства митолошких бића која управљају животима смртника. Тешко је отети се утиску да изјава Фиђи Симо затвара круг који је цивилизација прошла од Гилгамешовог лутања до наших дана. У другим изјавама (и делима) господара ове високе технологије се без зазора прихватају идеје трансхуманизма и најаву будућих бесмртника захваљујући технолошкој „надградњи” човека. Али, остаје без одговора питање докле би човек уопште био неопходан у тако замишљеном свету.

Л и т е р а т у р а :

Пешикан 1993: Митар Пешикан, Јован Јарковић, Мато Пижурца. *Правойис српско-їа језика*. Нови Сад: Матица српска.

Речник српскохрватскої књижевної и народної језика САНУ. Књ. I–XXII. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2023.

Речник српскої језика. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Душко Витас
Математички факултет, Београд
vitas@matf.bg.ac.rs

²² <https://openai.com/index/ai-as-the-greatest-source-of-empowerment-for-all/>

²³ У овом правцу је и интервју који је недавно дао оснивач Фејсбука: <https://stratechery.com/2025/an-interview-with-meta-ceo-mark-zuckerberg-about-ai-and-the-evolution-of-social-media/>

ПРАТИМО НОВОСТИ

Марина Шафер

THE PLAYERS ARE READY: ДА ЛИ ТЕРМИНИ МОГУ БИТИ (ЦЕЛЕ) РЕЧЕНИЦЕ / ИСКАЗИ?

(Mira Milić, Olga Panić Kavgić, Aleksandra Kardoš. *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Prometej, 2021, 536 str.)

1. О РЕЧНИКУ. *Нови енглеско-српски речник спортистичких термина* (Милић – Панић Кавгић – Кардош 2021) (даље *НРСТ*), у издању Прометеја у Новом Саду, како ауторке наводе у уводној речи, представља проширено и иновирано издање постојећег речника под насловом *Енглеско-српски речник спортистичких термина* (Милић 2006) (*Reč unapred*, стр. 9). Будући да се у њему налазе спортски термини у енглеском и српском језику, *НРСТ* спада у групу двојезичних специјализованих речника, а приређен је као штампано издање. Овај речник садржи преко 5000 одредница, за његову израду ангажован је сложени ауторски тим, који чине три ауторке лингвистичке струке (англисти), изворни говорник јапанског језика и двадесет два сарадника из области спорта, а сачињен је, како се наводи, с циљем „da zadovolji potrebe ne samo korisnika koji su neposredno povezani sa sportom (sportista, trenera, sudija, profesora, studenata i novinara), već i svih onih koji posredno ili neposredno dolaze u dodir sa sportskom terminologijom i koji žele da dobiju pouzdane informacije o njihovoj formi i sadržini na srpskom jeziku” (*Reč unapred*, стр. 10).

2. Термин = реченица. Овај речник, нема сумње, по много чему може бити занимљив истраживачима разних лингвистичких области¹ – у њему се дају дефиниције и српски еквиваленти спортских термина (у шта улазе сегменти спорта, напад, одбрана, врсте такмичења, спортски реквизити, обућа, одећа и штошта друго), везаних за чак 13 спортова који се изучавају на факултетима спорта и физичког васпитања у нашој средини (четири борилачке вештине – бокс, карате, рвање и џудо; три индивидуална спорта – атлетика, гимнастика и зимски спортови; пет игара лоптом – фудбал, кошарка, одбојка, рукомет и ватерполо, и једна игра рекетом – тенис), с додатком на крају речника у којем се представља сажет опис наведених спортова и њихових основних правила; наведене су упутнице на синониме, антониме и географске варијанте (британску или америчку); одређени термини квалификовани су као неформални; а у речнику се може пронаћи и низ епонима, насталих апелативизацијом властитих имена, чак преко 40, са објашњењима њиховог порекла, као и са освртом на правописну норму – по правилу се у српском језику пишу малим почетним словом, транскрибују се, пишу се сложенички, односно полусложенички и сл. (нпр. *маркелов* ‘у спортској гимнастици, елемент који укључује полазак такмичара у велеобрт, након чега пушта притку када пређе хоризонталу, окрене се за 180°, прескаче вратило и поново хвата притку, назван по совјетском гимнастичару Владимиру Маркелеву (енгл. *Vladimir Markelev*); *џун-феи*, термин у спортској гимнастици, према кинеском гимнастичару; *минџоней*, термин у одбојци, према америчком професору физичког васпитања,² као и многи други), којима ћемо се бавити у једном од наредних бројева *Језика данас*. Но, у овом тексту осврнућемо се на само један аспект овог речника, а то је схватање појма термина, прецизније, оних термина који се јављају у форми ПРОСТЕ РЧЕНИЦЕ. Потоње, свакако, представља новину у лексикографској (и лексиколошкој) пракси, будући да се термини обично дефинишу као „речи (истакла М. Ш.) које се користе у некој струци или науци” (Драгићевић 2007: 20). Наиме, у предговору *НРСТ*-а ауторке наводе да, поред термина у форми једночланих и вишечланих одредница

¹ О различитим аспектима овог речника, односно о процесима његове израде, у засебним научним радовима писале су и саме ауторке: Milić, Mira, Olga Panić Kavgić i Aleksandra Kardoš Stojanović (2022). „Savremeni principi za sastavljanje dvojezičnog rečnika sportskih termina: teorijski i praktični aspekti.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XLVII/1: 47–67; Milić, Mira, Olga Panić Kavgić i Aleksandra Kardoš Stojanović (2024). *A New English-Serbian Dictionary of Sport Terms: Theoretical and practical aspects*. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XLVIII/3: 239–256; док се приказ речника може наћи и у: Дражић, Јасмина (2025). Мира Милић, Олга Панић Кавгић, Александра Кардош. „Нови енглеско-српски речник спортистских термина. Нови Сад: Прометеј, 2021, 536 стр.” *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. LXVIII/1: 190–194.

² За последња два наведена епонима овом приликом не наводимо целе речничке дефиниције.

(претежно именица, попут: *race* – ТРКА, *server* – СЕРВЕР/СЕРВЕРКА, *lever* – ВАГА, у гимнастици; потом глагола, попут: *penalize* – КАЗНИТИ, КАЖЊАВАТИ, у цуду и у играма лоптом, *smash* – 1. СМЕЧОВАТИ, 2. СМЕЧИРАТИ, у одбојци; и на крају занемарљивог броја придева, као што су: *anaerobic* – АНАЕРОБНИ, у атлетици, *catabolic* – КАТАБОЛИЧКИ; прилога, попут: *out* (који се јавља у неколико различитих речничких чланака, са различитим значењима у различитим спортовима) – ОУТ; узвика, нпр. *kiai* – 1. КИАИ, 2. УЗВИК, 3. КРИК, у борилачким вештинама; и предлошких синтагми), овај речник бележи „i manji broj odrednica u formi rečenice, koje spadaju u semantičko polje судијских одлука или објава. Те одреднице имају функцијско обележје исказа” (*Reč unapred*, стр. 11). Тако се сви термини који су нашли место у *HPCT*-у могу поделити на лексичке и синтаксичке, док у другу групу улазе они који су зашли у домен синтаксе, обухватајући предлошке синтагме (нпр. *behind the baseline* – ИЗА ОСНОВНЕ ЛИНИЈЕ) и клаузе, односно, ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ (нпр. *The ball was called in.* – ДОСУЂЕНА ЈЕ ДОБРА ЛОПТА.), које ће бити предмет даљег излагања. Синтаксичка јединица у форми реченице написана је великим почетним словом и са тачком на крају, а има ознаку ‘iskaz’ (*Reč unapred*, стр. 12, 16–17).

Оваква напомена у уводној речи *HPCT*-а привукла је нашу пажњу, наметнувши нам питање – какве су те реченице-термини, у којим се спортовима такви искази изговарају и шта се њима означава, које ли су им карактеристике омогућиле додељивање статуса термина (и да ли су уочене карактеристике оправдале такав приступ)? Прегледом свих одредница у речнику, учили смо 25 одредница са ознаком ‘iskaz’: највећи број исказа-термина забележен је у домену тениса – чак 18 простих реченица, у сфери атлетике уочена су четири исказа, а у борилачким вештинама – три. У наставку следи приказ ових термина, најпре у тенису, а потом у атлетици и борилачким вештинама.

3. ПРИКАЗ РЕЧЕНИЦА-ТЕРМИНА. Како би се стекао увид у организацију речничког чланка, те лакше разумело даље излагање, најпре ће се илустровати један пример речничког чланка чија је одредница проста реченица, односно исказ:

The ball was called in. (isk), ant. *Dosuđena je dobra lopta.*

→ **The ball was called out.**

У тенису, објава главног судије којом се усмено понавља одлука линијског или, реде, главног судије да је лоптика пала ван терена, изречена након што је играч затражио проверу, а пре саме провере помоћу електронског система праћења путање лоптице.

Као што се може уочити, најпре се наводи енглески термин, масним словима, поред којег, у загради, стоји граматичка ознака (*isk*), док се српски термин наводи с десне стране чланка, а штампан је косим словима. Речничка дефиниција обавезно садржи упутницу за спорт (те увек почиње елементом *U tennisu* и сл.), а могуће су и унакрсне упутнице на синоним, антоним или

варијанту – у нашем примеру, дата је упутница *ant.*, уз навођење антонимског исказа, који се у речнику јавља и као засебна одредница.

3.1. ТЕНИС. Од 18 термина у форми просте реченице / исказа, у чијим се речничким дефиницијама упућује на тенис, чак три термина спрам себе имају антониме, такође исказане реченицом, чинећи тако три антонимска пара:

1. Call stands.	<i>Оглука остјаје.</i> (НРСТ: 86)
2. Call overruled.
overruled	<i>Оглука се ѿониџтава.</i> (НРСТ: 85)
<i>Оглука се ѿониџтава.</i> (НРСТ: 310)
3. The ball was called in.	<i>Досуђена је добра лојџа.</i> (НРСТ: 440)
4. The ball was called out.	<i>Досуђен је ауџ.</i> (НРСТ: 440)
5. The ball is in.	<i>Лојџа је у џерену.</i> (НРСТ: 439)
6. The ball is out.	1. <i>Лојџа је у ауџу.</i> 2. <i>Лојџа је најољу.</i> 3. <i>Лојџа је ван џерена.</i> (НРСТ: 439)

У примеру 2 енглески термин има и синоним, *overruled*, граматички обележен као глагол (*gl*), али је српски термин у оба случаја једнак. У примеру 6 јављају се три термина у српском језику, означена редним бројевима 1, 2. и 3, а како се објашњава у *Водичу кроз Речник*, на првом месту увек је наведен стандардни термин (онај који је једнозначан, усклађен са стандардом српског језика, те онај који је најкраћи и најчешћи), а затим следе његова варијанте (стр. 17).³ Свих шест исказа изговара судија, што ће бити случај са свим реченичним терминима у домену тениса. Слични претходним примерима јесу и следећи случајеви:

7. The player has no challenges remaining.	<i>Иџрачу/иџрачици није ѿреосџала ниједна ѿровера.</i> (НРСТ: 440) ⁴
8. The player has one challenge remaining.	<i>Иџрачу је ѿреосџала једна ѿровера.</i> (НРСТ: 440)
9. The player has two challenges remaining.	<i>Иџрачу су ѿреосџале две ѿровере.</i> (НРСТ: 440)
10. The player is challenging the call.	<i>Иџрач је заџиражио ѿроверу.</i> (НРСТ: 440)
11. The ball was called fault.	<i>Досуђен је ауџ на сервису.</i> (НРСТ: 440)
12. Game, set, and match, Mr/Mrs/Miss/Ms...	<i>Гем, сеџ, меч, ѿџа/џџица...</i> (НРСТ: 188)
13. The players are ready.	<i>Иџрачи су сџремни.</i> (НРСТ: 440)

³ Како се наводи у *Водичу кроз Речник*, велики број термина има више преводних могућности, а оне су поређане по редоследу усклађености са моделом за стандардизацију спортских термина у српском језику који се даје у Милић 2004: 57–90. и Милић 2015.

За разлику од свих до сада наведених примера, којима се дају какве објаве, информације, обавештења, или пак проглашења – што је случај у пр. 12, где се умеће презиме победника: ‘U tennisu, sudijsko proglašenje pobednika meča, nakon što je igrač osvojio poslednji poen, a samim tim i gem, set i meč’ – у одређеним реченичним терминима судија употребљава императивне форме, те исказ има вредност директива. Сличан случај налазимо и у горе-наведеном примеру 13, који, иако користи форму презента, заправо означава да игра може да почне.

14. Let. First serve.	<i>Нец. Први сервис. (НРСТ: 260)</i>
15. Let. Second serve.	<i>Нец. Други сервис. (НРСТ: 260)</i>
16. Replay the point.	<i>Поновиџи ѿен. (НРСТ: 353)</i>
17. Replay the serve.	<i>Поновиџи сервис. (НРСТ: 354)</i>
Repeat the serve.	<i>Поновиџи сервис. (НРСТ: 353)</i>
18. Quiet please, the players are ready.	<i>Тишина, молим вас. Играчи су спреми. (НРСТ: 342)</i>

Пример 18 сличан је примеру 13, с тим што се судија обраћа публици, те се остварује и говорни чин молбе, захтева; у осталим се примерима елиптичном формом додељује нови први, односно, други сервис (пр. 14 и 15) – импликацијом глагола *ћочеџи*, или се пак користи инфинитив с директивном вредношћу (у српском језику) (пр. 16 и 17). И овде се уочавају синоними у енглеском термину, док је преводни еквивалент у српском језику у оба случаја једнак (пр. 17).

Треба нагласити да, без обзира на то да ли реченица има форму типичну за обавештење или форму типичну за директив, права функција оваквих исказа јесте декларативна – „основни услов успешности декларатива је институционализована компетентност говорног лица (нпр. судије, свештеника, председавајућег, редитеља итд.) да утиче на стварност приликом изговарања одговарајућег исказа” (Поповић 2005: 1057), а тај је услов, свакако, испуњен, будући да је адресант у свим наведеним примерима – судија.⁴

⁴ „Говорно лице мења денотативни простор референта приликом самог изговарања исказа и при том његова компетентност важи не само за учеснике говорне ситуације, већ и за друштво у целини” (Поповић 2005: 1057). Уп. и: ‘Declarations are those kinds of speech acts that change the world via their utterance. As the examples in [15] illustrate, the speaker has to have a special institutional role, in a specific context, in order to perform a declaration appropriately.

[15] a. Priest: I now pronounce you husband and wife.

b. Referee: You’re out!

c. Jury Foreman: We find the defendant guilty.

In using a declaration, the speaker changes the world via words’ (Јул 1995: 53).

3.2. АТЛЕТИКА. Као што је већ наведено, у домену атлетике уочена су четири термина-исказа, а њихова функција слична је последњој наведеној групи примера у претходном одељку:

19. Get set!	<i>Позор!</i> (НРСТ: 190)
Set!	<i>Позор!</i> (НРСТ: 382)
20. On your mark!	<i>На месѿа!</i> (НРСТ: 301)
On your marks!	<i>На месѿа!</i> (НРСТ: 301)
21. On your mark, get set, go!	<i>На месѿа, ѿозор, саг!</i> (НРСТ: 301)
22. Stand up!	<i>Усѿианиѿе!</i> (НРСТ: 412)

У прва три примера реч је о командама за постављање такмичара на стартна места (пр. 20), о командама за припрему такмичара за старт, непосредно пре знака стартним пиштољем⁵ (пр. 19), као и о командама за сам почетак трке (пр. 21). У пр. 22 такмичарима који су на својим стартним местима даје се команда да устану, јер није све спремно за старт или је старт опозван. Два енглеска термина имају синониме (пр. 19 и 20), при чему је први заменљив формом која је у речнику граматички одређена као придев – *set*.⁶ И у овим примерима најјчешће је реч о елиптичној форми, будући да није исказан глагол, односно предикат реченице у српском језику (изузетак чини последњи пример), док је функција исказа декларативна.

3.3. БОРИЛАЧКЕ ВЕШТИНЕ. И за крај, забележена су три реченична термина у борилачким вештинама – један који се односи на борилачке вештине уопште (пр. 23) и два која се односе на карате (пр. 24 и 25):

23. domo arigato
gozaimašita	1. <i>домо-арѿаѿѿо-ѿозаѿмаѿѿѿѿа</i> , 2. <i>Мноѿо вам хвала.</i> (НРСТ: 136)
24. onegaishimasu	1. <i>онеѿаи-ѿѿимасу</i> , 2. <i>Молим вас да заједно вежбамо.</i> 3. <i>Молим вас да ме научиѿе.</i> (НРСТ: 299)
25. moto-no-ichi	1. <i>моѿѿо-но-ичи</i> , 2. <i>Такмичари и судије, враѿиѿѿе се на ѿочеѿѿне ѿозиѿије.</i> (НРСТ: 285)

Уочава се да у сва три примера постоји више преводних еквивалената у српском језику, при чему је, као што је раније речено, прво наведено решење уједно и најбоље – у овом случају, то је преузимање термина из јапанског

⁵ Јб. Поповић наводи да се у појединим случајевима декларативна илокутивност постиже употребом конвенционалних невербалних сигнала, наводећи управо примере звиждања судије који проглашава крај утакмице или подизање два прста приликом удаљавања играча на два минута и сл. (2005: 1058). У спорту су чести овакви примери.

⁶ Самостално употребљен термин *set* чини чак четири засебне одреднице – глаголску (у одбојци), именичку (у гимнастици), другу именичку, са два значења (у одбојци и тенису) и придевску, горенаведену, која је синоним одредници *Get set!*

језика (посредством енглеског језика), уз фонолошко и правописно прилагођавање,⁷ док је у другом (или пак трећем) термину извршен превод на српски језик. Док је пр. 25 према значењу сличан досадашњим примерима, ‘у каратеу, захтев службеног лица да се такмичари и судије врате на своју првобитну позицију’, пр. 23 и 24 представљају симболичке чинове отварања, односно, затварања тренинга, тј. молбу или захваљивање: пр. 24: ‘у каратеу, обратити се партнеру, инструктору или некоме од кога се очекује услуга, с молбом каратисте да заједно вежбају или да га научи вештинама, што се ради пре почетка тренинга’; пр. 23: ‘у борилачким вештинама, јапански израз захвалности који ученик упућује инструктору који је водио тренинг, на крају сваког часа, након што му се претходно поклони’.⁸

4. РАЗМАТРАЊА. Када се погледају особине приказаних простих реченица, уочава се да оне у великој мери испуњавају услове неопходне за њихово сврставање у термине, иако такав приступ није заступљен у литератури. Наиме, термин се, најгрубље, може дефинисати као „bilo koji konvencionalni simbol koji predstavlja pojam definisan u predmetnom polju” (Фелбер 1984: 1; Шипка 1998: 127), а, у идеалном случају, треба да задовољи осам карактеристика, познатих у литератури (Шипка 1998: 128–129; Драгићевић 2007: 21), од којих реченични спортски термини поседују бар четири: ТРАНСПАРЕНТНОСТ, УСТАЉЕНОСТ, НЕДВОСМИСЛЕНОСТ И ПРЕЦИЗНОСТ. Многе од њих одликује и КРАТКОЋА (нпр. употреба елипсе, како у енглеском, тако и у српском језику), а неке и ИНТЕРНАЦИОНАЛНОСТ – пре свега оне који се користе у борилачким вештинама, те се употребљавају у изворном, јапанском, облику. Приказане термине понекад (али свакако не увек) карактерише и НЕСИНОНИМНОСТ, што као једну од главних особина термина издваја и Д. Гортан-Премк (2004: 122, Драгићевић 2007: 21) – синоними се могу јавити када је реч о страном и домаћем термину, што је случај у примерима термина који се користе у борилачким вештинама (при чему се несумњива предност даје првом, непреведеном, у изворном, јапанском, облику). С друге стране, Д. Гортан-Премк истиче да термини имају већу могућност успостављања АНТОНИМСКИХ ОДНОСА него лексеме општег лексичког фонда (2004: 122, Драгићевић 2007: 21), што је такође уочено (и у речнику назначено) у већем броју реченица-термина из домена тениса. Осврћући се и на новоуведену категорију исказа у *НРСТ*-у, и Ј. Дражић овакав третман издвојених простих реченица оцењује

⁷ У предговору се наводи да су изворне јапанске полусложенице са вишеструким цртицама тако написане и у српском језику, према савету консултанткиње за јапански језик, у складу са најчешће примењиваном транскрипцијом истих облика у енглеском језику (*Reč unapred*, стр. 13).

⁸ У додатку на крају речника, у кратком опису каратеа, наводи се, између осталог, да је у каратеу, као и код других борилачких вештина, акценат на „mentalnom stavu i ritualnoj učtivosti” (*Dodatak*, стр. 514).

сасвим оправданим, „будући да се ради о дисциплини заснованој махом на интеракцији, што на когнитивном плану чини један семантички оквир где су такмичари, судије, коментатори, те је реченица нпр. *Досуђена је добра лојџа* метонимија ОБЈЕКАТ ЗА СИТУАЦИЈУ, на лексичком плану – знак – и реализована је само у овако задатој форми” (2025: 193). Сврставање оваквих простих реченица у систем терминолошких јединица нужно укључује и посматрање њихове прагматичке функције. Наиме, спорт, као динамичка категорија, садржи сегменте као што су почетак (отварање), крај (затварање), проглашење победника, јасно исказивање захтева и жалби такмичара, те одлука судија и сл., те се оваквим исказима-терминима остварују говорни чинови инструкције, заповести, наредби, најави, проглашења и сл., а будући да говорник исказа поседује компетентност у датој ситуацији (најчешће је то судија), тѐ изговорене речи, са тачним и унапред утврђеним обликом и редоследом, утичу на промену стварности – остварује се и чин декларатива.

5. ЗАКЉУЧАК. За крај, ваља још једном истаћи потенцијал и значај овог речника, не само за домен спорта него и за лексикографију и лексикологију уопште, а пре свега за терминологију, која, у сегменту речника анализираним у овом раду, може пронаћи нов модел за издвајање једне групе терминолошких јединица, специфичних по својој формалној структури, семантичком садржају и прагматичкој функцији.

Извор и литература:

- ГОРТАН-ПРЕМК 1997: Даринка Гортан-Премк. *Полисемија и орјанизација лексичкој сисџема у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2007: Рајна Драгићевић. *Лексиколоџија срџској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ДРАЖИЋ 2025: Јасмина Дражић. „Мира Милић, Олга Панић Кавгић, Александра Кардош. *Нови енглеско-срџски речник сџорџских џермина*. Нови Сад: Прометеј, 2021, 536 стр.” *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвистџику*. LXVIII/1: 190–194.
- Јул 1995: George Yule. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Милић 2004: Mira Milić. *Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom*. (Magistarska teza, neobjavljena). Novi Sad: Matica srpska.
- Милић 2006: Mira Milić. *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Zmaj.
- Милић 2015: Mira Milić. „Creating English-based sports terms in Serbian: Theoretical and practical aspects.” *Terminology*. 21/1: 1–22.
- Милић – Панић Кавгић – Кардош Стојановић 2022: Mira Milić, Olga Panić Kavgić, Aleksandra Kardoš Stojanović. „Savremeni principi za sastavljanje dvojezičnog rečnika sportskih termina: teorijski i praktični aspekti.” *Годишњак Филозофској факулџета у Новом Сагу*. XLVII/1: 47–67.
- Милић – Панић Кавгић – Кардош Стојановић 2024: Mira Milić, Olga Panić Kavgić, Aleksandra Kardoš Stojanović. „*A New English-Serbian Dictionary of Sport Terms*:

Theoretical and practical aspects.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XLVIII/3: 239–256.

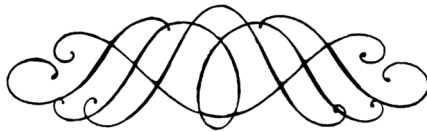
НРСТ: Mira Milić, Olga Panić Kavgić, Aleksandra Kardoš. *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Prometej, 2021.

ПОПОВИЋ 2005: Људмила Поповић. „Комуникативне функције просте реченице.” У: *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица* (ред. М. Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 983–1060.

ФЕЛБЕР 1984: Helmut Felber. *Terminology Manual*. Paris: Unesco.

ШИПКА 1998: Danko Šipka. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Марина Шафер
Филозофски факултет, Нови Сад
marina.safer@ff.uns.ac.rs

МАЛИ САВЕТИ

Да ли је љ правилно рећи „љрун у оку” или „љрн у оку”. Смаљрам да је љ правилно само оно љрво (никада нисам видео особу са љрном у оку), љљо сам наљао само јољ код Свељислава Басаре, док сам код друљих срељао само „љрн у оку”.

Васо Крчмар, Београд

Исправно је и једно и друго, само што се та два појма употребљавају у различитим контекстима и имају различито значење и порекло.

Одавно устаљени израз ’бити некоме љрн у оку’ значи некоме јако сметати, онако како би му сметао трн када би му упао у око. Код Јакова Игњатовића читамо: „Србин је Турчину љрн у оку”, а код Стојана Новаковића: „Београд у угарским рукама, то му је [султану Мехмеду] љрн у оку”. И међу нашим савременицима је то уобичајен израз. У дневној штампи су забележени примери: „Митке Гвозденовић је свакој власти био љрн у оку зато што није имао длаке на језику”, „Та реформа никоме не смета и никоме није љрн у оку”.

Извориште појма љрун у оку налази се у новозаветној литератури, у Христовој Беседи на гори. Особину човека да код других примећује и најситнију ману, да другима замера и за најмању грешку, а да на своје и много веће мане и грешке не обраћа пажњу Христос је исказао речима: „А зашто видиш љрун у оку брата свога, а брвно у оку своје не осјећаш?” (Јеванђеље од Матеја, у преводу комисије Светог архијерејског Синода) и „Како ћеш рећи брату своје: стани да ти извадим љрун из ока твога: а ето брвно у оку твоје?” (Исто). После ових речи следи Христова поука: „Лицемјере, извади најприје брвно из ока свога, па ћеш онда видјети извадити љрун из ока брата свога”.

Трун у оку је из јеванђеља ушао и у свакодневни говор, што илуструје пример из штампе: „У руднику Штаваљ рудари годишње ископају између 50.000 и 60.000 тона угља, а то је у односу на оно колико би се могло копати – *џрун у оку*”.

Два појма о којима је реч не могу се замењивати – *џрн у оку* из наведеног израза представља сметњу, непријатност, а *џрун у оку*, о коме говори Христос, јесте нешто мало, ситно, неважно.

Р. С.

Да ли се бића из грчке митологије, као џио су нереиде, нимфе, мојре / Нереиде, Нимфе, Мојре и сл., џишу малим џочейним словом, како се џоџово редовно налази у џексџовима из исџорије умеџносџи, или великим?

Важећи Правопис Матице српске, који треба да буде обавезујући за све без изузетка, налаже да се општи појмови као што су врсте, класе митолошких бића пишу малим почетним словом. *Нимфе* су у грчкој митологији женска полубожанства, која живе у природи. У зависности од тога где живе, оне могу бити водене, шумске, небеске и др. (*најаге, оресџијаге, гријаге* итд.). *Нереиде* су морске нимфе. Међу најпознатијим је свакако *Теџида*, мајка јунака Ахила. Дакле, *оресџијаге, гријаге* и др. *нимфе* општи су појмови за категорију митолошких бића и пишу се малим почетним словом. *Нереиде* се од других нимфи донекле разликују. Оне су назване по свом оцу – богу мора Нереју, па им се то име може сматрати „патронимом”. Зато се пишу великим почетним словом, као што се пише и лично име *Нереиде Теџиде*, за разлику од заједничке именице *нимфа*.

Слично је са нашим *вилама*. *Виле* су у српској митологији натприродна женска бића, представљане као изузетно лепе и увек младе девојке које живе слободно, у води, на небу, у облацима, планинама, пећинама и др. и по месту свога пребивања називају се – *наџоркиње, заџоркиње, водаркиње, бродаркиње* итд. Најпознатија и најчешћа у народној поезији свакако је *вила Равијојла*, мада постоје и друге са личним именима, као *Анџелина, Анђелија, Јања* и др. Њима су, опет, у много чему сличне *русалке* из руског народног веровања, с тим што оне немају лична имена. Дакле, *нимфа, сирена, вила, русалка* и сл. општи су појмови и пишу се малим почетним словом. Лично име сваке појединачне *виле, нимфе* и сл. пише се великим почетним словом – *вила Равијојла*, али *нимфа Теџида* и сл.

Што се тиче трећег појма из грчке митологије, важи исто правило. *Мојра* је општи појам (односи се на богиње судбине) и пише се малим словом. Појединачна имена сваке од њих (укупно их је три) пишу се као и сва лична имена

– великим почетним словом: *Клоѿо*, *мојра* која одређује почетак човековог живота, *Лахеза*, *мојра* која одређује судбину и трајање живота и *Аѿроѿа*, *мојра* која одређује тренутак смрти.

Р. С.

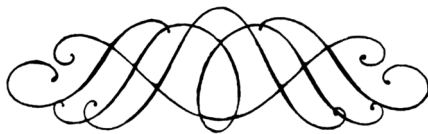

Да ли је ѿправилно рећи „ѿосѿодине секретѿаре” или „ѿосѿодине секретѿару”?

Заједничке именице мушког рода на *-ар* и *-ир* које означавају човека одређеног занимања, звања и сл., о којима је овде реч, могу у вокативу имати оба наставка (*-е* и *-у*): *барјакѿаре* / *барјакѿару*, *ѿусаре* / *ѿусару*, *десейѿаре* / *десейѿару*, *канцеларе* / *канцелару*, *командире* / *командиру*, *комесаре* / *комесару*, *крчмаре* / *крчмару*, *новинаре* / *новинару*, *официре* / *официру*, *ѿасѿире* / *ѿасѿиру*, *ѿисаре* / *ѿисару*, *секретѿаре* / *секретѿару*, *сликаре* / *сликару*, *сѿѿоларе* / *сѿѿолару*.

Ова појава двоструких наставака историјски је условљена. Некада су у српском језику постојала два сугласника *р* – тврд и мек, и од тога је зависило који ће наставак следити. Када је меко *р* очврснуло и изједначило се са тврдим, иза сваког *р*, без обзира на његово порекло, могао је доћи наставак који је био својствен меким, као и наставак који су имале тврде основе. Данас је код неких именица чешћи један, а код других други наставак, али су оба правилна. Изузетак је именица *ѿар*, која има само наставак *е*, мада је овде *р* било меко, па би се очекивао наставак *у*.

Р. С.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ВАЖНОСТ РЕШАВАЊА И СИТНИЦА ЈЕЗИКОСЛОВНИХ

Уводне напомене

Одбору за стандардизацију српског језика обратио се Југослав Перовић, новинар Танјуга, који редовно присуствује седницама Одбора и прати његов рад. Господин Перовић поставља пет питања и моли да му се разјасни неколико дилема с којима се среће у свакодневном раду.

Ево тих питања:

1. Да ли је неопходна употреба предлога ЗА у случајевима: ... Овогодишњи приноси јагода већи су *за* пет одсто него прошле године ... Индустријска производња у Србији повећана је у јануару *за* два одсто?

2. Да ли је боље рећи ... „седница ће се одржати” него „седница ће бити одржана”, тј. да ли је овде оправдана употреба повратне заменице *се*? Такође, у примерима ... „наводи се у саопштењу”, „истиче се у саопштењу” или је боље „наведено је у саопштењу”, с обзиром на то да је саопштење већ написано, тј. радња је завршена.

3. У једној од одлука једне Одборове комисије наведено је „... слободна је употреба домаћих и страних језика, усмених и ПИСМЕНИХ”. Молим вас убедите ме да то није грешка.

4. Када треба писати почетним великим словом речи „влада” (Србије) и „скупштина” и „парламент” (Србије)?

5. Како треба писати документ Савета безбедности УН „резолуција 1244”? Одговор који ја нудим гласи „Резолуција 1244”, али често налазим „резолуција 1.244”, па вас молим за разјашњење око употребе великог слова и тачке после бројке 1.

Одговори

У вези с њосћављеним њићњањима и наведеним консћајћацијама дајемо следеће одјоворе и коментаре:

1. Није неопходно употребити предлог *за* у наведеним реченицама, али његова употреба ту није неправилна. У административном и публицистичком стилу таква употреба предлога ЗА сасвим је уобичајена и представља један од начина функционалне стилизације текста.

У првонаведеном примеру синтагму *јрошле јодине* могуће је заменити временским прилогом *лане* (екавски), односно *лани* (ијекавски изговор).

2. Правилна су сва три наведена примера (*наводи се у саопшћењу, ишиче се у саопшћењу, наведено је у саопшћењу*), али међу њима постоји извесна значењска разлика.

У првом случају радња се представља тако као да траје када се о њој говори иако је завршена пре тога. Таква употреба презентских облика сасвим је уобичајена, било да је конструкција активна (нпр. *Он што наводи у свом саопшћењу*) било да је конструкција пасивна (нпр. *То се наводи у његовом саопшћењу*) иако и једно и друго значи *Он је што навео у саопшћењу*, али са ефектом веће живости и актуелности.

Разлика између првог и другог примера своди се на значењску разлику између глагола *наводиши* и *ишичаши*, а значења тих глагола описана су у бољим речницима.

Између другог и трећег примера, поред поменуте разлике између значења глагола *наводиши* и *ишичаши*, постоји разлика између несвршеног и свршеног вида, као и разлика између активног и пасивног обликовања реченице (уп. *Наводи се у саопшћењу, наведено је у саопшћењу*), када се избором одговарајућег синтаксичког облика иста ситуација осмишљава на један од два начина, активни или пасивни.

3. У овом случају највероватније је реч о извесном превиду Југослава Петровића. Наиме, у Одлуци Одбора бр. 34 (*Уставне одредбе о језику*), стављеној, као препорука Одбора, на располагање уставним комисијама Србије и Црне Горе и објављеној у новосадском часопису *Језик данас*, каже се: „У Републици Србији / Републици Црној Гори, у складу са законом и с прихваћеним међународним конвенцијама и стандардима, *слободна је употреба домаћих и страних језика, усмена и писмена*.” Не подлеже никаквој сумњи да *употреба* (сваког) *језика* може бити *усмена и писмена*, без обзира на то што придев *писмен* има шире значењско поље него придев *усмен*, тј. оба су придева у конкретној реченици сасвим умесно и правилно употребљени.

Придев *писмен(и)* може, поред осталог, значити: 1. „који се односи на писмо”, нпр. *писмени и усмени облик изражавања*, 2. „описмењен” (у ном. једн. м. р. само *писмен*), као и 3. „(текст) који је написан у складу с правописом, или (човек) који пише у складу са правописом”.

У првом значењу у номинативу једнине мушког рода облик може бити само *писмени*, а у другом само *писмен*, док у трећем значењу постоји могућност избора једног од облика придевског вида – *писмен* или *писмени*.

Придев *писани* (нпр. *писане ћоруке, а не усмене ћоруке*) понекад се користи да би се избегла двосмисленост и могућност схватања *писмених ћорука* само као порука које су исправно записане. Ипак, у многим контекстима таквих двосмислености нема па тада нема ни потребе да се уместо *писмени* каже *писани*. Придев *писани* новијег је порекла и могао је ући у српски под утицајем страних језика (нпр. нем. *geschrieben*).

4. Влада једне од две чланице наше државне заједнице зове се (у пуном исказу) *Влада*, а њена скупштина – *Народна скуицијина*, с тим што се често уз обе додаје генитивна синтагма *Реиублике Србије*. Кад се те називне синтагме употребе у пуном (званичном) исказу, и треба да стоје ликови *Влада* и *Народна скуицијина*, с великим почетним словом. Употребе ли се ти искази апелативно или скраћено (нпр. *Он ради у влади Србије*; *Није се појавио на седници скуицијине*), велико почетно слово није обавезно ни за Владу ни за Скупштину, а кад се нпр. каже *српска влада* или *србијанска влада*, чак је и боље ако велико слово изостане. Наравно, то важи и за *Владу Реиублике Црне Горе* и за *Скуицијину Црне Горе*. И ту су могуће трансформације уз употребу малог почетног слова – *црногорска влада* и *црногорска скуицијина*. Разуме се, могућа је употреба и именица *кнежевина* и *краљевина* када су посредни контексти у којима је реч о прошлим временима, с истом варијацијом великих и малих слова. За *Владу* и *Народну скуицијину (Реиублике) Српске* важи исто, с тим што у прошлости на територији те наше данашње републике није било ни *кнежевине* ни *краљевине*, а слободно одабрани контекст омогућује да се и овде употреби синтагма *српска влада* са значењем које се не односи на Србију, него на Српску. Реч *парламент*, наравно, може се употребити само апелативно, те му обично не претходе атрибути *српски* и *црногорски* с великим почетним словом.

5. И Одбор своје одлуке, када их доноси или спомиње појединачно, обично пише (с) *великим почетним словом* (и овде, у претходно курзивизованој синтагми, предлог *с* може се употребити или изоставити, без последица по правилност конструкције, јер није реч о чистом *инструменталу* ни о чистом *социјализму*, ни о оруђу којим се радња врши ни о друштву субјеката који је врше). Међутим, велико слово није обавезно када се каже *Одлука Одбора бр. 22* или *Одлука Одбора бр. 35*, јер је увек могућа *апелативна употреба* (она с малим почетним словом). Таква се употреба и препоручује када се не зна како баш гласи службени назив конкретне ствари, установе, теме, догађаја и сл. и када је јасно на шта се мисли без обзира на утврђени службени назив, тј. када је и говориоцу и слушаоцу небитно како се штогод службено назива. Могуће је, на пример, написати *Он ради у школи „Карађорђе”*, али у овом случају реч *школа* ваља написати малим почетним словом када није битно нити се мора знати да се та школа, рецимо, службено назива – *Основна школа „Вожд Карађорђе”* (када се и реч *вожд* има написати великим почетним словом пошто стоји на почетку уже синтагме, стављене под наводнике).

Што се пак тиче *резолуције* и *резолуција Сав(ј)еша безб(ј)едности УН*, њихов број незадрживо расте, те је стога и могуће и разборито писати их малим почетним словом. Те резолуције могу се, дакле, писати било малим било великим почетним словом, али се интернационализам *резолуција* у таквим случајевима не преводи у *одлука*.

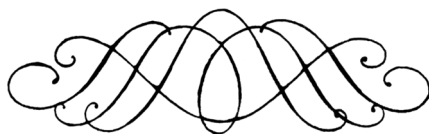
Међутим, бројку 1244 није нужно писати с тачком после бројке 1 (осим кад је посреди банкарство или рачуноводство, нарочито уз петоцифрене и вишечифрене бројеве), нити ту бројку треба читати као телефонски број – *дванаесѝ чети́ргесѝ (и) чѣѝири*, него *хи́љаду дв(ј)есѝа чети́ргесѝ (и) чѣѝири*. Истина, то је мало дуже него када се исто каже на амерички начин, али је у бољем складу са српским обичајима и нормама, без обзира на то што су наше норме најчешће некодификоване.

* * *

Из свега овога ваља закључити да нису увек могући једнозначни и одсечни одговори, јер ни језичка стварност није увек једноставна и једнозначна, па се на њу стога и не може одсечно реаговати.

Одбор захваљује Југославу Перовићу на инспиративним питањима која су заслужила пажњу двеју комисија Одбора. Његова су питања изнета на седници Одборове Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања (Ком. бр. 7) одржаној 31. марта 2004. године, а обрађена је у Комисији за синтаксу (Ком. бр. 3).

П. С. На седници Комисије бр. 7 од 30. марта 2004. године одлучено је да се нацрт одлуке упути и Комисији за праћење и истраживање правописне проблематике, а с њим ће бити упознати сви чланови Одбора, председници комисија који нису чланови Одбора и секретари комисија.

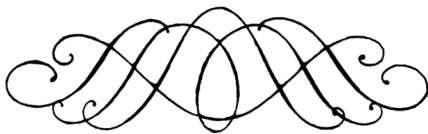

ПОВЕЉЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Жири за доделу Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе у саставу: проф. др Мато Пижурица, председник Жирија, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, проф. др Исидора Бјелаковић, проф. др Рада Стијовић и проф. др Срето Танасић, редовни члан АНУРС-а, на седници одржаној 6. марта 2025. године, једногласно је донео одлуку да се Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе за 2024. годину, доделе:

1. Проф. др Вељку Брборићу за укупни допринос неговању српског језика и српске језичке културе;
2. Академија наука и умјетности Републике Српске за посвећеност проучавању и заштити српског језика и ћириличног писма и неговање српске језичке културе;
3. Постхумно Радославу Петковићу за неговање српског језика и његових изражајних могућности;
4. Постхумно проф. др Зорану Ђерићу за неговање српског језика и његових изражајних могућности.

Проф. др Мато Пижурица, председник Жирија
Проф. др Исидора Бјелаковић
Проф. др Драган Станић
Проф. др Рада Стијовић
Проф. др Срето Танасић

РЕЧИ НА ДОДЕЛИ ПОВЕЉЕ
(изговорене 28. априла 2025. године)

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ ПРОФ. ДР ВЕЉКУ БРБОРИЋУ
ЗА УКУПНИ ДОПРИНОС НЕГОВАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

У Жирију смо за све ово време (од 2012) дограђивали принципе избора лауреата Матичине Повеље за неговање српске језичке културе – од очувања ћирилице и српског језика као темеља националног идентитета, до неговања српске језичке културе у најширем смислу тих речи. Лауреате смо зато бирали, уопштено речено, из три круга: *прво*, из круга оних којима је брига о неговању српског језика животни позив, професионална обавеза, стручно-научном формацијом или послом; *друго*, избором установа односно институција, стручно-научних удружења, школа (од института, стручно-научних скупова и сталних или повремених школа до аматерских удружења), у којима је брига о неговању српског језика делатност, одн. предмет и садржај рада, и, *треће*, између писаца који најстварније доприносе неговању језика, јер они увек и изнова, на свој начин, дају смисао библијском: *на њочейку би реч*. Писци најбоље знају с речима, што сликовито говоре Његошеви стихови: „Није ријеч свилена марама / да је свијеш па у њедра туриш.”

Досадашњим избором смо мислимо допринели ширењу смисла – леп и негован језик, верујући да не издајемо Вука и свој позив тиме што не прихватамо улогу језичких жандарма. Довољно се присетити да су добитници Повеље, између осталих, Матија Бећковић и Драгослав Михајловић, а верујем да нисам једини којима су прве асоцијације при помену њихових имена – Матијине *Поеме* и Михајловићев *Пејтријин венац*, дела писана изворним дијалектом. А знамо, као и ови аутори, шта подразумева савремени стандардни српски језик, а наши ђаци и колеге предају и књижевност као уметност и језик као средство комуницирања и језик као најпоузданији чувар и споменик нашег памћења.

Користимо сваку прилику да се опоменемо да се и матерњи језик учи, а нас неретко „залепе” опоменом – па разумемо се! А ми се, прибојавам се, повлачимо снижавањем захтева или губљењем вере у делотворност свога посла, понесени и чињеницом да је све више књига, а мање читалаца. Присећам се од пре десетак година извученог наслова из интервјуа забринутог нашег најуважаванијег арбитра за *исправно – неисправно*, с погледом на ниво (не)писмености твитераша (наравно не мислећи само на правопис, више на сиромашан речник): „Шта би Вук рекао данас?”

Осмелио сам се да убрзо потом свој текст насловим: „Вук би данас био најбољи твитераш”. У много ширим релацијама – од судбине књиге уопште до демонстрирања језичке некултуре, волим да подсетим на анегдоту проф. Ивића. Политичар заподене предизборни разговор са сељаком који на њиви вади кромпир: „Је ли крупан?”, а сељак мирно: „Који јесте и јесте, који није – и није.” Наше је да се увек трудимо изнова, верујући у делотворност свога посла, а бивало је и биће и крупних и оних који то нису. А има се од кога и из чега учити, јер од Вука наовамо није било простора за крупније реформе у српској нормативистици, без обзира на промене имена језика и његове кумове – он је био и остао српски.

Најбоље зна где смо у овој области, данас и у релацијама са вуковском и поствуковском епохом, наш лауреат за 2024. годину, проф. др Вељко Брборић. Уосталом, то му је и у опису посла. Његово дело показује да је он за ту улогу свестрано оспособљен и свим својим бићем посвећен.

Вељко Брборић рођен је 1962. године у Љубињу, бивша Босна и Херцеговина, сада Република Српска, где је завршио основну и средњу школу. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду, где је магистрирао и докторирао. Редовни је професор на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду.

Од 1987. године ради на Филолошком факултету у Београду, најпре као лектор за српски као страни језик, а од 1990. је на предмету Методика наставе српског језика и књижевности, прошавши сва наставна звања. На Катедри за српски језик држи наставу на основним, мастер и докторским

студијама из Методике наставе српског језика и књижевности, Језичке културе и из Правописа српског језика.

Члан је Одбора за стандардизацију српског језика као представник Српске књижевне задруге и члан његове две комисије; од 2018. године је потпредседник Одбора. Сарадник је Учитељског факултета у Београду и Педагошког факултета у Бијељини. Председник Друштва за српски језик и књижевност Србије био је од 2004. до 2010. године, а сада је потпредседник Друштва и главни и одговорни уредник часописа *Књижевност и језик*. Члан је редакције неколико часописа, домаћих и иностраних, рецензент неколико часописа и великог броја уџбеника и приручника... Уредник је библиотеке *Књижевност и језик* Друштва за српски језик и књижевност Србије, која је објавила више од седамдесет књига. У свим овим пословима он је увек користан и савестан сарадник, никад статиста.

Члан је Управног одбора Образовно-културног центра „Вук Караџић” у Тршићу, био је члан Савета Учитељског факултета у Београду и председник Управног одбора Народне библиотеке Србије. Био је члан Управног одбора Вукове задужбине и председник Савета за српски језик Вукове задужбине. Члан је Извршног одбора Друштва Свети Сава у Београду, био је управник Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду (2010–2017). Члан је Одбора за језик Српске књижевне задруге, председник стручног савета Катедре за језик и говор Коларчевог народног универзитета у Београду, члан Управног одбора Научно-образовно-културног центра „Вук Караџић” у Тршићу... Члан је више организационих и уређивачких одбора више научних скупова и уредник великог броја публикација и зборника.

Објављује чланке, прилоге и приказе из методике наставе и науке о језику у тематским зборницима и домаћим часописима. Он даје и дијагнозе и инструкције, што је можда делотворније него што ми обично мислимо, делује испотиха и ненаметљиво. Учествовао је на више научних и стручних скупова у земљи и иностранству (Македонија, Немачка, Чешка, Белорусија, Бугарска, Словачка...).

Био је члан и тридесетак Комисија за одбрану магистарских и докторских радова на Филолошком факултету у Београду, Учитељском факултету у Београду, Филозофском факултету у Новом Саду и Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду. Био је ментор при изради мастер радова, магистарских радова и докторских дисертација.

До сада је објавио књиге (монографске публикације): *Правовис српског језика у настави и пракси* (2004), *Правовис и школа* (2011), *О српском правовису* (2016), *Скерлићева анкета у Српском књижевном гласнику* (2016), *Муке око језика и правовиса* (2019) и *О (правовисцима)* (2024).

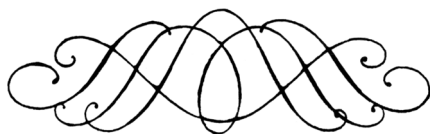
Колега Вељко Брборић нам је дао грађу за важно поглавље, надам се не и даље „на дугом дршку” – целовите ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА.

Добитник је више награда: 2016. Повеље Културно-просветне заједнице Београд за ауторства акције Негујемо српски језик; 2019. признање Министарства културе и информисања; 2020. Плакете Задужбине Илије М. Коларца за изванредне заслуге у програмској делатности Коларчеве задужбине. Вељковом заслугом је безмало све важне актуелне приручнике српског језика изрекламирала у формату билборда Моника Белучи (можда се прокријумчарио уз свог Херцеговца Емира Кустурице), који су обишли све најважније српске културне центре и манифестације културе, почевши од Београдског сајма књига.

Верујем да се на писменост и даље гледа као на огледало личне културе. Лепа реч, многе беседе, које су бивале изговорене и са овог места, слушале су се са поштовањем, неретко објављиване, и памте се.

Колеги Брборићу и лично честитам, с искреним уверењем да је ово Матицино признање заслужио.

Проф. др Мајко Пижурица

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЈЕТНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ЗА ПОСВЕЋЕНОСТ ПРОУЧАВАЊУ И ЗАШТИТИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЋИРИЛИЧКОГ ПИСМА И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Одлука Матице српске да додијели повељу Академији наука и умјетности Републике Српске „за посвећеност проучавању и заштити српског језика и ћириличног писма и неговању српске језичке културе” говори да Матица суштински стоји иза става, који она увијек – а и не само Матица, заступа да је српски културни и језички простор недјељив. С друге стране, ова одлука несумњиво представља велику подршку Академији наука и умјетности Републике Српске у реализацији оних задатака које је она оснивањем примила у области проучавања српског језика на плану синхроније и дијахроније, посебно у Републици Српској и Босни и Херцеговини.

Академија наука и умјетности Републике Српске основана је прије нешто више од тридесет година, а почела је да ради прије тридесет година. Као и кад су посриједи друге научно-умјетничке институције овога типа и ранга, њена мисија јесте развијање науке и умјетности ради опште добробити и укључивање науке РС како у националне тако и шире, свјетске научне токове. У тексту „Мисија АНУРС” између осталог, пише:

„Академија као симбол духовне суверености српског народа у Републици Српској [...] јасно ставља до знања да не прихвата старатељство или патронат над својом духовном дјелатношћу. Она ће да дјелује у складу са вишеструко провјереним критеријумима и вриједностима прихваћеним у свјетској науци и умјетности. [...] Њен једини критеријум је истина и провјерени идеали истине којој се посветила.

Академија је институција којој је најважнији задатак да подстиче развој науке и умјетности, да чува, његује и унапређује културу, дух и стваралачке потенцијале свога народа. Она је радна и репрезентативна институција од посебног значаја и треба да доприноси материјалном развоју Републике Српске, њеном духовном обогаћивању и демократској афирмацији [...] залаже се за опште националне и људске вриједности. Фактор је организованог дјеловања ради бржег духовног препорода и јединства цијелог нашег народа. Дужност Академије је да се аргументима супротстави свима који злонамјерно фалсификују историју, пишу књиге и продукују разне информације у којима негирају вриједности нашег народа, његово мјесто у историји и историјску улогу. Не смије се дозволити да фалсификати постану истина и да се на њима пише историја”.

А свједоци смо такорећи свакодневних фалсификата и покушаја присвајања српске баштине настале на просторима данашње Босне и Херцеговине.

Академија је у складу са постављеним задацима одмах по оснивању програмски осмислила проучавање српског језика и на дијахроном и на синхроном плану. Заснована су у том смислу у Институту за српски језик и књижевност као радној јединици Академије три дугорочна макропројекта из ове националне научне дисциплине:

Исцјепљивање српских народних јовора Босне и Херцеговине;

Црквенословенски сјоменици српски из Босне и Хума (XIII–XVIII вијек);

Изучавање савременог српског стандардног језика.

Јасно је да су пројекти постављени тако да проучавање српског језика буде саставни дио изучавања српског језика у цјелини и усаглашено са изучавањима у Републици Србији. За сада резултати нису крупни јер ови пројекти немају још увијек обезбијеђена финансијска средства за то и поред одређености одговорних (Предсједништво АНУРС, Одјељење КУ, Научно вијеће Института, одбори за књижевност, умјетност и језик) за стварање материјалних услова за стварање услова за снажење тих пројеката: почетак изграђивање кадра који би био ангажован на тим пројектима – у радном односу, и ангажовање спољних сарадника на пројектима уз надокнаду за рад.

Академија наука и умјетности Републике Српске активно учествује и на плану утврђивања и спровођења српске језичке политике. Тако је била домаћин два научна скупа које је организовала у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика (подсјетимо се – Одбор је исто тако два скупа организовао у сарадњи са САНУ). Први је под насловом „Српски језик и писмо у Републици Српској” одржан у АНУРС 25. новембра 2011. године, а зборник је објавила Академија 2012. године (Научни скупови Књига, Одјељење друштвених наука, Одјељење књижевности и умјетности, Књига 13). Други скуп под називом „Српски језик и српско писмо данас” одржан је у АНУРС 3. новембра 2017, а зборник је објављен у АНУРС 2019 (Научни скупови Књига, Одјељење књижевности и умјетности, Књига 24). На тим скуповима су учествовали истакнути језички стручњаци из Србије и Републике Српске, Црне Горе, Хрватске, Румуније (Темишвар), као и по један из Њемачке и Аустрије. Са скупова су изашли одговарајући закључци са препорукама шта би требало радити.

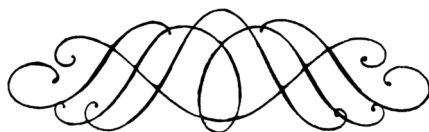
Један од закључака са првог скупа јесте: „Неопходно је организовано и институционално остваривати политику очувања јединства српског духовног и културног простора што омогућава и на што обавезује Споразум о специјалним паралелним везама између Републике Србије и Републике Српске” (стр. 313). Један од закључака са другог скупа јесте: „Заштита српског језика и писма подразумијева објављивање и обраду српске језичке баштине” (стр. 261).

Као прилог извршењу овог другог наведеног, врло важног, закључка може се сматрати и одржани скуп СРПСКИ СРЕДЊОВЈЕКОВНИ СПОМЕНИЦИ

ИЗ БОСНЕ И ХУМА. ПРОУЧАВАЊЕ ЧАЈНИЧКОГ ЈЕВАНЂЕЉА, чији је суорганизатор и издавач АНУРС. Посебно је у том смислу значајна чињеница да је прошле године урађен споразум између Института за српски језик САНУ и Института за српски језик и књижевност АНУРС о заједничком послу на пројекту под називом „Црквенословенски споменици српски из Босне и Херцеговине (12–18. вијек), тј. проучавања српских средњовековних споменика с простора данашње Републике Српске и Босне и Херцеговине”, потписан у марту 2025. године, а у склопу Програма сарадње САНУ и АНУРС потписаног 7. јуна 2024. године. Ријеч је о послу од националног значаја.

Додјела овог високог признања Матице српске као најстарије српске научне и културне институције у новијој српској историји најмлађој српској научној и умјетничкој институцији највишег ранга – Академији наука и умјетности Републике Српске, свједочи да Матица препознаје улогу коју АНУРС такође има у српској култури и на плану проучавања, његовања и заштите српског језика. Истовремено ово признање представља и подршку Академији и обавезу и подстицај за још снажније и дјелотворније ангажовање на извршавању тако значајних послова од националног значаја.

Проф. др Срејко З. Танасић

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ ПОСТХУМНО РАДОСЛАВУ ПЕТКОВИЋУ ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВИХ ИЗРАЖАЈНИХ МОГУЋНОСТИ

Радослав Петковић (Београд, 1953 – Нови Сад, 2024) био је и остао писац који је морао поуздано знати зашто пише како пише, у каквој то форми чини и из којих је све то уметничких разлога. Та његова особеност је обезбеђивала драгоцени утисак нечег уметнички убедљивог и вредносно провереног, а језичко-стилска димензија је у том погледу изузетно значајна. Држећи се романа, приповетке и есеја као основних жанровских постулата, Радослав Петковић је сачинио изузетно респектабилан опус. Ту су романи: *Пућ у Двиірад* (1979), *Зайиси из іогине јаіода* (1983), *Сенке на зигу* (1985), *Судбина и коменіари* (1993; Награда „Меша Селимовић” и Борбина награда), *Савршено сећање на смрт* (2008; Награда „Борисав Станковић”); затим приповетке: *Извешіај о куіи* (1989; Андрићева награда), *Човек који је живео у сновима* (1998; Виталова награда); те коначно есеји, записи: *Оілег о мачки* (1995), *О Микеланђелу іоворећи* (2006), *Визанііјски инітерней* (2006), *Уіоііреба вилењака* (2008), *Доіаћај іогине* (2010), *Колумбово јаје* (2017; Награда „Душан Васиљев”). За цео опус носилац је награде Ramonda serbica (2008), „Стефан Митров Љубиша” (2021), „Вељкова голубица” (2022) и Повеља Матице српске за неговање српске језичке културе (2024).

У српској критици Петковићев романи су посебно цењени, а у том погледу су *Судбине и коменіари* доживели свакако највише похвала и признања: 2004. године објављен је избор најбољих десет романа који су овенчани Ниновом наградом, а у њој је своје видно место добио управо роман *Судбине и коменіари*. У елитној едицији „Десет векова српске књижевности” Издавачког центра Матице српске објављена је 2023. године посебна књига *Радослав Пеіковић* (приредила Нина Живковић). О Петковићу су изашли зборници критичких радова: Михајло Пантић (прир.), *Сенке судбина: о књижевном сіваралациіву Радослава Пеіковића* (2023) и темат у зборнику *Савремена сріска іроза* бр. 23 (2011). Одбрањене су бар две докторске дисертације у којима је или у целини или једним знатним делом предмет истраживања била управо Петковићева наративна проза. Кад се озбиљно размотри свеобухватност овог ауторског доприноса, онда бива очигледно да Петковићев опус представља несумњиво најстабилнији, класичном модернизму најприближнији наративни облик унутар читавог корпуса аутора и дела које, у српској књижевности с краја XX и почетка XXI века, означавамо поетичким одредницама постмодернизма. Његовим прераним одласком, али и дуготрајним претходним боловањем, тај је опус нажалост заустављен у даљем развоју и прекраћен, али је он већ и у постојећем обиму вишеструко

потврђен општеприхваћеним, чврсто стабилизираним судовима вредности. Када је наш писац променио светом, знало се да смо изгубили нешто што је истински значајно и вредно.

Петковићева књижевна слава је била релативно тиха, али врло стабилна и вредносно неупитна, отприлике онаква каква је у поезији старије генерације била слава Ивана В. Лалића. У оба случаја суочавамо се с делом које је увек ишло у сусрет тематским изазовима највишег културолошког и антрополошког значаја, а то је чињено пажљивим тражењем форме која таквим очекивањима може да удовољи у погледу поетичких и семантичких захтева читалаца. Због таквог поетичког опредељења у наративном поступку Радослава Петковића готово да нема никаквих редундантних чинилаца који би искакали изван схеме високо функционализованих поступака. То значи да на нивоу композиционе структуре текста у највећој мери изостају приповедни фрагменти за које се читаоци и тумачи могу питати какве су сврхе и чему служе такви делови текста. Исто тако у погледу садржинских аспеката наративне ситуације читалац може бити сигуран да ће се Петковић увек побринути да буде обезбеђен широк чињенични увид, па и низ успешних поступака фокализације помоћу којих се остварује драгоцен утисак пунине читаочевог доживљаја. На стилском нивоу пак сваки поступак је промишљено и вешто мотивисан, па ће пре или касније пажљиви читалац добити одговоре на питање чему служе одређене промене стилског регистра, чему посезање за пробраном лексиком, те какве естетске сврхе су тиме постигнуте. Све то је утолико драгоценије јер је Петковићев наративни поступак наглашено епски и есејистички, са мноштвом поступака ретардације, са дигресијама и асоцијативним рукавцима који језичко богатство чине још сјајнијим и моћнијим. Све то изузетно доприноси оној стабилности читалачког доживљаја и естетског утиска који се из читања пишчевих дела изразито намећу.

И коначно долазимо и до наративне, језичко-стилске вештине Радослава Петковића о којој говоримо с најдубљим поштовањем. Ову, толико неодређену и нејасну ситуацију у којој се човек нађе негде између Бога и демона, Петковић је исказао на веома јасан, језички и синтаксички прозиран начин, граматички беспрекорно и стилски изнијансирно, са изразитом склоношћу ка наглашеним хипотаксичким конструкцијама које истичу природну, логичку повезаност различитих аспеката саме мисли, с богатом лексиком и пуном слободом мисаоно-изражајног напона. Висока граматичка и стилска култура нашег писца ни на који начин није својим захтевима ограничавала или мучила писца, него је само снажно обележила основну природу овог креативног искуства које по свему припада оном умећу именованом београдским стилем српског књижевног језика. Александар Белић је – у тексту „Београд и књижевни језик” (1940) – истицао да је основна одлика тога стила „слобода

у употреби језичких средстава, гипкост у њиховој примени, многостручност у изналажењу нових путева, откривање нових значења и прелива њихових и, најзад, смелост у употреби онога што се јавља у тренутку интуитивног стварања” Свега тога у изобиљу има у нимало лаким, запретеним темама и стилским слојевима које отвара књижевно дело Радослава Петковића.

Када о самом језику и стилу књижевног опуса Радослава Петковића говоримо, онда размишљања и тумачења ваља започети, али и завршити, утиском о сигурној, богатој и разгранатој реченици којом се семантички свестрано сведочи о свету о којем се говори. Та синтакса, граматичка прецизност, као и пробрана, добро подешена лексика, те ефектни начини формулације реченица, такви су да у свему што је и како је Петковић стварао можемо и морамо препознати један од најсигурнијих начина на који се крајем XX и почетком XXI века наставља и плодотворно шири основна идеја, али и класични облик тзв. београдског стила у српској наративној књижевности. Петковић је у том погледу члан једне не претерано велике заједнице приповедача и романсијера код којих је видљива истинска свест о значају језика, те његових синтаксички прегледних форми излагања на основу којих српска књижевност гради слику света способну да, осим о сложености света, сведочи и о моћи ума да ту сложеност сагледа и изложи у језички и логички прегледној форми. У том погледу су наративни доприноси (да застанемо само код писаца рођених после Другог светског рата) Мирослава Јосића Вишњића, Радослава Петковића, Милисав Савића, Михајла Пантића, Владимира Пиштала, Горана Петровића, Александра Гаталице и неких других, изузетно велики и значајни. Та се величина и значај не односе само на естетске аспекте српске књижевности него и на изражајне могућности српскога језика уопште. Радослав Петковић несумњиво јесте носилац, између осталог, и таквих, изузетно убедљивих вредности самога језика и вештине вербалног израза: том вештином је сјајно приказана драматика људског ума којим он пролази путевима суочавања с највишим и најузвишенијим темама људскога постојања.

Иван Нејришорац

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ ПОСТХУМНО ЗОРАНУ ЂЕРИЋУ ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВИХ ИЗРАЖАЈНИХ МОГУЋНОСТИ

Читав опус Зорана Ђерића (Бачко Добро Поље, 1960 – Сремска Каменица, 2024) у великој мери је настајао и одвијао се на начин испитивања самога језика којим се о песничким, лирским, есејистичким, критичким, наративним и другим феноменима уопште може говорити. Све особености језичког и мета-језичког слоја својих песничких творевина Зоран Ђерић је, дакако, поступно развијао у свом песништву, и то почев од раних збирки *Талој* (1983) и *Злоб* (1985), преко књига *Унуђрашња обележја* (1990), *Сесџра* (1992), *Одуцак: химноде* (1994), *Аз бо виде* (2002) и *Најпаложено* (2007), па све до књига *Блајо* (2011), *3: У возовима евројске класе/ У дућим зајвореним комјозицијама/ У диму и њејелу* (2011), *Чарнок: њесничка монојрафија* (2015), *Сенке М. Цр.* (2018), *Песме јродуженој љрајања* (2021) и *Азбучне молијве* (2023). Уколико се задржимо на последњој, за живота му објављеној песничкој књизи, *Азбучне молијве*, онда добијамо прилику да укажемо на неколико поетичких карактеристика на основу којих можемо, па и морамо, описивати целину његове поетике, као и примерену језичку ефикасност. Једна од лако уочљивих карактеристика јесте склоност ка томе да како број стихова у песмама тако и број песама у књигама ограничи бројем азбучних слова српскога језика, као и да редослед низања стихова у песмама буде у поретку који задаје управо азбука.

У збирци *Азбучне молијве*, тако, има укупно 46 наслова, а до тог броја се дошло специфичном комбинаториком. Поредак песама је одређен почетним словом наслова тих песама, па је тиме обезбеђен низ од 30 песама чији наслови почињу словима од А до Ш. До броја 46 дошло се тако што је појединим инцијалним словима аутор додавао по још једну или две такве песме, и то у следећем низу: слово Б (обухвата још 2 наслова која почиња овим словом), В (још 2), Е (још 1), И (још 1), Ј (још 1), К (још 1), Л (још 1), О (још 2), П (још 1), Т (још 1), Ф (још 1) и Ч (још 2). Кад се све то сабере, добијамо укупно 46 песама. Остаје доста нејасно зашто је аутор одабрао баш 46 наслова, а не рецимо 33 (што је број Христових година или приближна трећина округлог броја 100), или 40 (што је приближни број дана колико душа лута овим светом после смрти), или 50 (што је половина од округлог броја 100), или 52 (што је број недеља у години), или нешто друго. Без обзира на то што овакав поредак отвара могућности за разне нумеролошке коментаре и тумачења, чини се да овај број песама (46) аутор није до краја, сасвим прецизно, осмислио и мотивисао. Због тога можемо закључити да је овакве недоумице он решавао махом слободном вољом, или простом случајношћу, или извесном склоношћу ка некаквим непрограмираним одлукама.

Доминантни поетички образац који је Ђерић активирао у књизи *Азбучне молијве* заснован је на постојању кључног чиниоца у производњи текстова, а тај чинилац подразумева низање стихова који почињу гласовима по оном редоследу који намеће азбучни поредак. Уз то у текстовима доминира есејистички дискурс, којем су придодати разноврсни аспекти слободног језичког и стилског ангажмана. У таквом текстуалном склопу непрестано се активира јак интелектуални значењски слој, али се редовно јављају игриви приступи језику којим се о таквом предметном слоју дела сведочи, па се на тај начин сама тематика и мотивски чиниоци појављују у тренутним блесковима или у некој врсти вербалног поентилизма: читалац ту никада не може бити сигуран да је баш реч о предметном одређењу које му се указало, али после извесних провера може стећи уверење да је више или мање успешно детектовао задати семантички оквир. Језик ове поезије непрестано лебди између простора одређености и неодређености, између поузданости и наговештаја, па полисемија функционише као битан чинилац ове поетике. Због тога је у читању ове поезије веома важна вештина с којом читалац успева да одреди кључне речи или језичке, граматичке и стилске чиниоце који у склопу појединих песама или књиге као целине задобијају знатнију функцију.

Показаћемо на одабраним примерима само два таква, чисто језичка детаља. Почетна песма „Ај” заснива се на поигравању речима које песник издваја по сродности коју обезбеђује „свесловенски суфикс из прасловенског доба: – ај”, па на том основу у првих девет редака он остварује осам рима на крајевима стихова, као и читав низ унутрашњих рима: „*Aj, aj, aj...* тај свесловенски суфикс из прасловенског доба: – ај/ Био је знак да смо живи, без обзира на све невоље, тај уздисај/ Веза је наша са створењем од кога смо се одвојили рођењем, а порођај/ Где год да се десио, за све време нас је обележио, одредио наш положај./ Датум више није само датум, имендан, рођендан, већ и догађај./ Ђам (од мађ. *gyám*, ’потпора’), ’као дебела даска одозго преко дна./ Е да се дно не би преломило’ (Вук), да не буде какав белај./ Жвокно или жвркно (*podicis fissura*) велика је рупа знај./ Зар ћемо једном злојешу гледати у сваки залогај?” Требало је да песник само издржи још два стиха са овим и оваквим римама, па да буде испуњена мера да од слова А до слова Ј сви стихови буду испуњени римама на – ај; требало је, али из неког арбитарног, чак ћудљивог разлога та мера није остварена. До краја песме више нема рима на крајевима стихова, али ће се понегде наћи унутрашње фонолошко подударење. Семантичка игривост се пак наставља, па се ређају стихови који асоцирају лексички низ: *и, ја, је*, па онда неке речи чија блискост такође почива на фонолошким играма: *њуњориџи, њуриџи, њоњо* и др. Упркос томе што није целу песму извео по започетом обрасцу и одговарајућем композиционом начелу, песник све време показује колико му је начело језичке игре драго, те колико стилских и семантичких ефеката

остварује управо на такав начин. У тим играма њему је мање важно да буде доследан, а важније му је да остане довољно игрив и атрактиван.

Други пример који сведочи о песниковој језичкој инвенцији могла би бити песма „Језичање”. Следећи поменуте поступке читања и тумачења, ту песму бисмо сасвим основано могли доживети и разумети као својеврсну песничко-поетичку расправу о природи и улози језика у поезији. На самом почетку песме лирски субјекат истиче како је он изразито против „брбљања или слаткоречивости”, а то је (од почетног слова А до слова Ж) исказао на занимљив начин: „Аконтација за сва могућа/ Брбљања или слаткоречивост/ Већ је потрошена/ Где треба, сад/ Да покренемо механизам, даље ће/ Ћикати сама језичка/ Емулзија – незаменљива окрепа за/ Ждрелце, увек жудно (sitiens).” У наредном фрагменту (од слова З до слова С) он изражава став о противљењу језичком паразитизму, а тај израз обликује употребом ботаничке фигуре ’имеле’ и политичке фигуре ’либерала’: „Зар да признам:/ Имела сам био,/ Језик гојио на туђ рачун?/ Крио, за зубима, нисам, тог/ Либерала који ће и мене ослободити. Љубоморан не могу бити јер он/ Ме, истовремено, од пролазности,/ Несебично, спасава и уздиже./ Њега док имам, сигуран сам, Од ува до ува да ме чува./ Па чак и да ме/ Распродаје, када то чини/ Страствено, већ му је опроштено./ Ту цену и сам/ Ћу снизити, дати богатство/ У бесцење.” А онда, у завршници песме, нижу се искази који vele шта језик јесте, а јесте – метафорички говорећи – нека врста трајно жарећег фитиља: „Језик је/ Фитиљ, трајно жарећи,/ Хватамо га зубима, безуспешно,/ Цедимо из њега свој/ Чемер, ређе – мед; да дижемо/ Џеву – то знамо, али и да/ Шапућемо, нежно, заверенички.” Језик је, дакле, некаква експлозивна направа, он је творац супротних, антиутетички постављених феномена (како би Лаза Костић рекао: „чемер па мед”), па као што уме да галами, он уме и да шапуће. Језик спаја неспојиво, па је то једно од убедљивих његових стилских својстава на које редовно рачунају песници.

Језичко-стилски аспекти поезије Зорана Ђерића показују нам многе врлине постмодернистичке поетике која радо укршта различите типове дискурса, испитује разноврсност лексике која таквим дискурсима припада, а истовремено у тематску структуру уноси начело игре, тако да значење текста одржи у некој врсти баланса између одређености и неодређености, између референцијалне јасности и многозначности. Песма, на тај начин, никада својим значењима не припада искључиво материјалној и историјској стварности, али никада није ни отишла у сферу чисте апстракције и неодређености. Поезија јесте израз језичке вештине, али тај израз мора изгледати што спонтаније и игривије, како би постигла пуни креативни учинак. Поезија Зорана Ђерића управо таква и јесте била, па су језички и стилски поступци у њој од највеће важности и с највишом мером естетске остварености.

Иван Неђић-Орац

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

Момчило Насијасијевић

ТУГА У КАМЕНУ

1

Ни реч, ни стих, ни звук
тугу моју не каза;

а дуге свеудиљ неке
небо и земљу
спаја и спаја лук.

2

И кренем, и родна коб
све дубље ме корени.

И крикнем,
и у срце као нож
рођени зарије се крик.

3

И крвљу ту па ту
матером у круг.

А свићем са зорама,
а с вечери сетно
нестаје ме за горама.

4

И немо из твари тугом
објави се друг.

И тугом зацвркуће тица
и зазелени луг.

5

И секира кад љуто
засече дуб;

и јагњету вук, – кости кад млави зуб;
немо све свему тугом
верни остане друг.

6

Слобода робу, – одбегнем далеко,
а све дубље ту.

И благослов што гробу
колевци проклетство неко, –
одужити дуг.

7

Све зове, –
остајем.

Кореном у камену
тузи затварам круг.

8

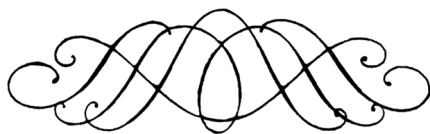
Патнику из тиха срца
то чудно пукне зоре цик.

И чудно,
на рамену себи,
светли свој сагледа лик.

Ни реч, ни стих, ни звук
тугу моју не каза.

А дуге свеудиљ неке
небо и земљу
спаја и спаја лук.

(*Поезија*, Сабрана дела Момчила Настасијевића, приредио Новица Петковић, Београд: Српска књижевна задруга, 1991, стр. 93–95)

БЕЛЕШКЕ О НЕОПХОДНОСТИ ИЗРАЗА

Што се у пуној стварности духа доживи, – а поглед само, или којим било чулом додир, већ доживљај је, ако се само додирнула бит, мора се изразити макар и ћутањем које говори.

Јер има неопходност изразити, као клијање што је неопходно клици.

И који доживљују бит, мученици су и хероји израза: дају у патничкој радости давања, и без примисли да им се ма чим узврати.

Излишно је награђивати их, још излишније кажњавати. Доживљеном и казаном истином сами себе и награде и казне.

Проговорити, за њих су болни трзаји у порођају бића.

Проговорити, за њих је извести себе на страшни суд истине, иза чега сможден остати до нове навале себе у реч.

Истина је, дакле, само од оних који би, да се може, најрадије ћутали.

Зато они који немају шта да кажу готови су говорити кад год се може. Те је у свету најопаснија лаж управо одатле, од тих беспорођајних рађања.

Улоге су обрнуте: ко стварно доживљује, у неопходности да то изрази, толико му је и мучеништва и награде да за себе ништа друго не тражи до можда даље доживљавање;

док измајмунисани доживљај срачунат је сав на добру прођу: и ко год захтева награду, поуздани знак је, ништа од онога што му је срж живота није дао.

—

Јер нити смо сви, нити увек, у стварности духа. У ограничности смо физичкој, али у духовној ретко. А тек одатле може бити речи о потпуности човека.

То су тренуци кад се у нама не измирило све, него све слило у једно; кад оно што се осети самим тим и оно је што се хоће и мисли; тројство у јединству; једночулност која је истовремено и једнохотност и једномисленост себе у свету, света у себи; слобода која саму себе огради једном вишом забраном: управо зато што изгледа ми да све могу и смем, тим поузданије отвори се једини пут, упркос и себи и свему учинићу само оно што се мора.

Јер кроза сав привид личног раскорака, ипак се и ипак ко колебљивије, ко чвршће, ко знајући, ко у пуном незнању, укорак иде са великим ходом света.

—

У доживљају духа све је, осим онога што називамо апстрактним, све, најсуштија стварност.

Саму себе потврђује, те је излишно свако да и свако не, свака мера, и расуђивање свако.

Појединачно ту изједначи се са општим, реч ту није појмовна ознака него сама ствар у својој бити.

У ствари садржано је бивање, у бивању особина. Ништа ту није посебно, ништа додато, нити би се шта могло одузети.

Те подвиг је у пуном смислу, кроз пословно оруђе људског опхођења, језик, и не повредив логику, моћи дати сву алогичност стварног бивања.

И доживљено то самим тим већ остварило се.

Јер, прогледао ли један, немогуће је да и други ко за њим не прогледа, осим ако још дубље не ослепи.

И колика је нужност изразити, толика иста је да израз остане стамен на веке.

Те што се духом изразило у простору, тежња му је потрети време; што у времену, простор. Јер и једно и друго је у истоветности бивања.

—

Истинитост доживљаја духом потпуно се, дакле, поклапа са нужношћу остварења у израз.

Јер чему толике жртве при којима, у некој радости патње, изражавајући се људски створ буквално самог себе сможди.

Као да је иза тога неки тајни услов: *гало ѿи се да би целої себе дао.*

(Есеји, белешке, мисли, Сабрана дела Момчила Настасијевића, приредио Новица Петковић, Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Српска књижевна задруга, 1991, стр. 56–58)

Рубрику уређује академик Милосав Тешић

Ljubljana

Мост треба заштити од хрђе.

Не сумљам у њихову искреност.

Нема звезди^а на небу.

Купио је леп, комф^мфоран стан.

Он је ге^гца, Шумадинац.

Језик му је бри^дтак.

Становници Туниса су Туни^шжани.

у петак су предавања професорке Обу^ећина.

Говорићемо о аб^псорпцији електромагнетног зрачења.

Позив на сарадњу и претплату

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:
ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2025. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на Језик данас” а прималац: Матица српска, Нови Сад.